

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

BABAZADƏ NAHİD ABBAS oğlu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ UĞURLU EKOLOJİ
SİYASƏTİ VƏ ONUN NƏTİCƏLƏRİ
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060510 Ekologiya

İxtisaslaşma

**Ətraf mühitin mühafizə metodları və
bərpa**

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

Prof. Mehdiyeva V.Z.

dos. Novruzova F.M.

Kafedra müdiri

prof. Mehdiyeva V.Z.

BAKİ - 2019

M Ü N D Ə R İ C A T

G İ R İ Ş	3-8
------------------------	------------

FƏSİL I. EKOLOJİ SİYASƏTİN SAGLAMLAŞDIRILMASI

İSTİQAMƏTİNDƏ ƏSAS HƏDƏFLƏR

1.1. Su ehtiyatlarının cirkənməsinin qarşısının alınması.....	8-12
1.2. Torpaqların deqradasiyasının qarşısının alınması.....	12-17
1.3. Yaşıllıqların artırılması.....	17-21

FƏSİL II. EKOLOJİ VƏZİYYƏTİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA

QARŞIDA DURAN VƏZİFƏLƏR

2.1. Dövlət monitoring sisteminin formalaşdırılması.....	23-26
2.2. Zərərli fiziki təsirlərlə mübarizə.....	26-36
2.3. İşğal altında olan sərvətlərin vəziyyəti.....	36-40

FƏSİL III. ƏTRAF MÜHİTİ CİRKLƏNDİRƏN AMİLLƏRƏ

QARŞI MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ

3.1. Təbii komponentlərin mühafizə tədbirləri.....	40-49
3.2. Ekoloji siyasətdə yeni layihələrin tətbiqi.....	49-65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	66-67

ƏDƏBİYYAT.....	68
-----------------------	-----------

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasında ekoloji təhlükəsizliyin qorunması sahəsində dinamik inkişafa nail olunmuşdur. Ölkədə stabilliyi və davamlı inkişafı təmin edən bu inkişaf dünya ölkələri arasında respublikanın nüfuzunu artırmış və bərabər hüquqlu subyekt kimi çıxış etməsinə imkan vermişdir.

Ekoloji strategiyanın genişlənməsi, ətraf mühitin qorunması sahəsində təbii resursların mühafizəsi, inkişaf prinsiplərinin tətbiqi, insan resurslarında davamlı təminat ön plana keçmişdir.

Son zamanlar qeyri-neft sektorunun inkişafı ekoloji layihələrin genişlənməsinə təkan vermişdir. Bu baxımdan digər ölkələrlə müqayisədə ekoloji layihələrin həyata keçməsinə böyük önəm verilir.

Azərbaycanın inkişafına və müasirləşməsinə hədəflənmiş səmərəli dövlətçilik siyasəti ölkə başçısı tərəfindən uğurla davam etdirilir. Daha doğrusu prezident ölkənin ekoloji durumuna xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Buna misal olaraq 2010-cu ili “Ekologiya ili” elan etməsini, davamlı inkişaf konsepsiyasında iqtisadi inkişaf ilə ekoloji tarazlığın vəhdət təşkil etməsinin göstərilməsini qeyd etmək olar.

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında bir çox məsələlər önə çıxmışdır. Məsələn, ətraf mühit cirkənməsinin minimuma endirilməsi, mühafizənin təkmilləşdirilməsi, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, alternativ enerji mənbələrindən istifadə, global ekoloji problemlərin milli səviyyədə qiymətləndirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr, mühafizənin həlli yolları və s.

Ekoloji siyasətin həyata keçirilməsi üçün ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə iqtisadi və insan resurslarının idarə edilməsi, indiki və gələcək nəsillərin rifahını təmin edən iqtisadi modellərin, texnologiyaların istifadəsi, ekosistemlərin və biomüxtəlifliyin qorunması vacib şərtlərdəndir.

Aidiyyatı qurumlar, o cümlədən Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ekoloji siyasətin həyata keçirilməsi üçün qısamüddətli və uzunmüddətli iqtisadi,

ekoloji və sosial qərarların qəbul edilməsi, alternativ variantların nəzərə alınması sahəsində işlər görür. Eləcə də ətraf mühitin hər hansı ünsürünün məhv olunma təhlükələrini qorumaqla fəaliyyət göstərilməsi, aztullantılı texnologiyaların tətbiq edilməsi, əhali arasında ekoloji təbliğatın və maarifləndirmənin genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq nüfuzunu artıran amillərdən biri də keçmişdən miras qalmış ekoloji problemlərin aradan götürülməsi və səmərəli idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasıdır.

Ölkəmizdə ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılması üçün təmiz texnologiyaların tətbiqinə nail olmaqdır. Bu baxımdan “Yaşıl iqtisadiyyat” vərəsəsinin cəlb olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təmiz enerjiyə sahiblənmək məqsədilə alternativ mənbələrdən istifadə əsas rol oynayır. Həmcinin, istilik effekti yaradan qazların azaldılması, enerjiden səmərəli istifadə olunması da vacibdir.

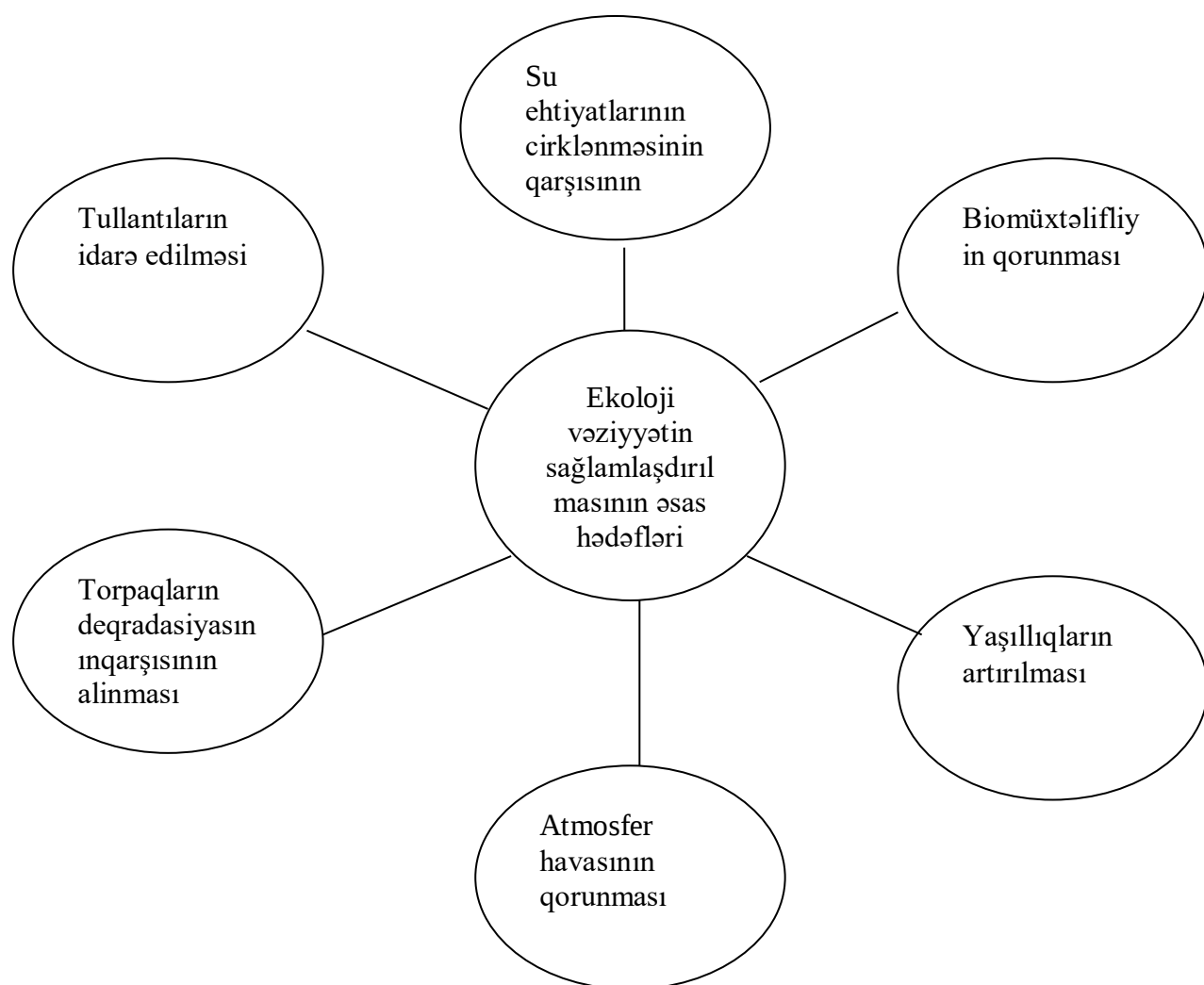
Azərbaycan hələ 2003-cü ildə davamlı inkişaf üzrə Milli proqram qəbul etmişdir. Bu proqramda ətraf mühitin davamlılığını təmin etmək üzrə fəaliyyət planı tətbiq edilmiş və orada əhalinin icmali su və sanitariya xidmətləri ilə təmin olunmamış hissəsini azaltmaq kimi prioritet məsələlər qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının imzaladığı fərmanlarda, təsdiq etdiyi Milli və Dövlət Proqramlarında bu hədəflərin yerinə yetirilməsi üçün vəzifələr yerinə yetirilmişdir. Bu proqramlarda əsas məqsəd ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təmin olunması, ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilmiş investisiya layihələrinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Iqtisadi inkişaf bərabər ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə daim dövlətimizin diqqət mərkəzindədir. Bu sahədə təşkil olunmuş müşavirələr, sərəncamlar və digər tədbirlərdə ekoloji problemlər prioritet məsələlər sırasına qaldırılır.

Son zamanlar ölkəmizdə ekoloji tarazlığın qorunması, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əsaslı dönüş yaranmışdır. Təbii resursların, su, torpaq, hava, müştəliklərin, biomüxtəlifliyin, tullantıların idarə olunmasında ciddi nailiyyətlər əldə edilmiş və edilməkdədir.

Ekoloji siyasətin əsas istiqamətləri[1]

Mövzunun aktuallığı. Ölkənin ekoloji siyasəti prioritet əhəmiyyət kəsb edən sahələrdən biridir. Ətraf mühitin qorunması sahəsində tədbirlərin koordinasiyası istiqamətində milli, beynəlxalq və regional səviyyələrdən işlər görülür. Ekoloji strategiyada təbii resursların qorunması, istifadəsi, gələcək nəsillərin maraqlarının təminatı başlıca prinsiplərdəndir. Eyni zamanda ekoloji təhlükəsizliyin təminatı məsələlərində ətraf mühitin cirklənməsinin azaldılması, mühafizə yollarının təkmilləşdirilməsi, enerjiyə qənaət, beynəlxalq təcrübələrdən istifadə ekoloji siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Dissertasiyada ekoloji problemlərin müasir vəziyyəti su hövzələrinin, torpagın, yaşıllıqların qorunmasında, ətraf mühitin qorunmasında qarşıya qoyulan hədəflər, onlara qısa yolla çatmaq imkanları barədə dövlət siyasətinin başlıca istiqamətlərinə nəzər salınmışdır.

İşin məqsədi: Son zamanlar davamlı iqtisadi inkişaf sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramlarında ekoloji məsələlər xüsusi yer tutur. Araşdırılan mövzuda əsas məqsəd dövlətin ekoloji siyasətində göstərilən problemlərə yanaşmanın və axır zamanlar görülmə işlərin nəticələrini öyrənməkdir. Bu, gələcəkdə də görülmə tədbirlərin istiqamətini müəyyən etməyə kömək edə bilər.

Tədqiqatın predmeti: Əlkəmin zəngin təbii resurs potensialına malik olması, əlverişli iqtisadi-cəğrafı mövqedə yerləşməsi diqqət mərkəzindədir. Təbii sərvətlərdən istifadənin effektivliyi, əhatəsində olan mühitin sağlamlaşdırılması baxımından çoxlu sayda tədqiqat işləri aparılmışdır. Həmin nəticələrdən yararlanmaq, verilmiş, təkliflərin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün metod və istiqamətlərdən istifadə edilməsi faydalıdır. Dövlət proqramları, sərəncamlar, qərarlar, təkliflər burada əsas götürülür.

Tədqiqatın obyektı: Ekologiya və Təbii sərvətlər Nazirliyinin nəşr etdikləri materiallar, hesabatlar, yazılı məlumatlar, ekoloji problemlər və tədbirlər barədə olan sərəncamlar, qərar və qətnamələr, statistik materiallar, internet materialları, monoqrafiya, dərs vəsaitləri, dövlət sənədlərindən istifadə edilmişdir.

1. Ətraf mühitin qorunması və ekoloji problemlərin həllində dövlətin ekoloji siyasətini əks etdirən sənədlərin rəhbər tutulması.
2. Sənaye şəhərlərin icməli su təminatında təkmilləşdirilmiş təmizləyici qurğulardan istifadəni genişləndirmək.
3. Regionlarda su və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması ilə bağlı dayanıqlı və dözümlü vasitələrdən istifadə edilməsi.
4. Yol kənarlarında yeni yaşıllıq zolaqlarının salınmasının davam etdirilməsi.
5. Şoranlaşmış torpaqların yuyulmasında yeni metodlardan istifadə olunaraq, əkin sahələrinin genişləndirilməsi.

6. Sürüşmə zonalarında kökü dərinə gedən ağacların əkilməsini təmin etmək.
7. Kanalizasiya sistemləri dəyişdirilərkən yol kənarında suların axması üçün kiçik kanalların quraşdırılması.
8. Bütün sahələri əhatə edən dövlət nəzarət sisteminin yaradılması və mövcud olanların təkmilləşdirilməsi.
9. Sənaye müəssisələrindən ətraf mühitə atılan və atıla biləcək zərərli tullantıların qarşısının alınması, zərərli fiziki təsirlərin aradan qaldırılması.
10. İşgal olunmuş ərazilərin ekoloji durumu barədə beynəlxalq təşkilatların vasitəsilə dolğun materialların cəp olunaraq yayılmasını təmin etmək.
11. Təbii ekosistemlərin deqradasiyası haqqında cəmiyyəti məlumatlandırmaq.
12. Ekoloji problemlərin həllində könüllülərin iştirakının təmin olunması.
13. Dövlətin ekoloji siyasət daxilində qəbul etdiyi yeni layihələrin yerinə yetirilməsində düzgün və qərarlı fəaliyyəti təmin etmək.
14. Ekoloji təhlükəsizliyin hərtərəfli təminatı baxımından davamlı inkişaf prinsipləri üzrə mühafizənin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.
15. İndiki və gələcək nəsillərin həyat fəaliyyətini təmin edən və stimullaşdıran iqtisadi modellərin, texnologiyaların yaradılması və istifadəsi

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində irəli sürülən təkliflərin nəzərə alınması, dövlətin geniş ekoloji siyasətini rəhbər tutaraq, yerinə yetiriləcək işlərdə, ətraf mühitin cirkənməsinin minimuma endirilməsində, gələcək nəsillərə sağlam mühitin cətdırılmasında yardımcı istiqamət ola bilər.

Dissertasiya işinin strukturu: İş giriş, 3 fəsil, təkliflər, ədəbiyyat siyahısı olmaqla səhifədən ibarətdir.

FƏSİL I. EKOLOJİ SİYASƏTİN SAGLAMLAŞDIRILMASI

İSTİQAMƏTİNDƏ ƏSAS HƏDƏFLƏR

1.1.Su ehtiyatlarının cirkənməsinin qarşısının alınması

Azərbaycan Respublikası dünyanın su ehtiyatları ilə zəif təmin olunmuş regionlarından biridir. Buna baxmayaraq respublikada 10 minə yaxın çaylar yüksək dağlıq ərazilərindən öz sularını Kür və Araz çaylarına gətirir. Cənubi Qafqaz ərazisində olan su ehtiyatının təqribən 10 faizi Azərbaycanın payına düşür. Bu 30 kub km-ə qədərdir. Məlumdur ki, ölkədə suya olan tələbat böyükdür. Qeyd etmək lazımdır ki, işlədilən suyun 14 kub km-dən çoxu tək cə kənd təsərrüfatında sərf olunur. Ölkənin çay şəbəkəsini dörd qrupa bölmək olar: Böyük Qafqazın cənub-şərq hövzəsi; Abşeron-Qobustan hövzəsi; Kür-Araz hövzəsi; Lənkəran-Talış hövzəsi çayları.

Çayların əksəriyyəti keçdiyi ərazi boyu müxtəlif mənbələrdən cirkənməyə məruz qalır. Xüsusilə Gürcüstan və Ermənistan ərazisinin cirkəb suları bütövlükdə Azərbaycan ərazisinə daxil olur. Bu, sənaye müəssisələrinin tullantıları, məişət tullantıları və sairədir. Həmcinin ölkə ərazisində də cirkənməsi prosesi baş verir. Belə ki, Yuxarı Qarabağ ərazisi ilə həmsərhəd rayonların su təminatı və cirkənmələrində çox böyük problemlər mövcuddur. Hərbi sursatların ətraf mühitə təsiri su mənbələrindən də yan keçməmişdir. Aparılan laboratoriya təhlilləri göstərir ki, əhalinin icməli su mənbələrində ciddi nöqsanlar mövcuddur. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları və Ekologiya cə Təbii Sərvətlər Nazirliyinin həyata keçirdiyi tədbirlər çox önəmlidir.

Hələ 2010-cu ildə Kür-Araz boyu yaşayış məntəqələrində istifadə olunan icməli suyun ekoloji standartlarına nəzarət və təminat mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəz təsərrüfat hesablı müəssisədir. Müəssisədə əsasən Kür-Araz çayları boyu və digər yaşayış ərazilərində modul tipli su təmizləyici qurğuları quraşdırır, fəaliyyətini tənzimləyir və onun işinə nəzarət edir.

Mərkəz fəaliyyət göstərəndən başlayaraq, bu vaxta qədər 18 rayonun 270-ə qədər kəndində modul tipli su təmizləyici qurğular yerləşdirilmiş və bu kəndlərdə əhali icməli su ilə təmin olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kür və Araz çayları hədsiz dərəcədə fiziki, kimyəvi və bioloji cirkənməyə məruz qalmışdır. Çayların ətrafında yaşayan əhali isə təmizlənməmiş sulardan istifadə etmişlər. Maraqlıdır ki, həmin ətraflarda yeraltı suların olmadığı və ya az olduğu da aşkarlanmışdır. Monitorinqlərin nəticəsi olaraq, belə qənaətə gəlinmişdir ki, əhalinin təmiz su ilə təmin olunmasında məhz təmizləmə qurğularından istifadə olunsun.

Sutəmizləyici qurğuların tətbiqində bəzi məsələlər qabaqcadan nəzərə alınır. Bunlardan ən başlıcaları sutəmizləyici qurğuların layihələndirilməsidir. Bu prosesdən sonra istifadə olunacaq texnologiyaların seçilməsi və suların cirkəlilik dərəcələri müəyyənləşdirilir.

Prosesdə həmcinin kəndlərdə yaşayan əhalinin sayı, enerji təminatı və digər göstəricilər öyrənilir.

Sutəmizləmə prosesi qurğuların gücündən asılı olaraq 7-8 mərhələdən ibarət sistemdə yerinə yetirilir. Suyun mənbədən əhaliyə çatdırılana qədər qapalı olması şərtidir. Daha doğrusu suyun nasosla ilkin cökürmə çəninə, oradan su çəninə, oradan filtr və təmiz su çəninə qədər axıdılması qapalı olur. Son mərhələdə də su paylayıcı şəbəkədən bulaqlara verilənə qədər ətraf mühitlə əlaqə olmamalıdır. Beləliklə, təmizlənmə və paylanma prosesində suya kənar təsirlər baş vermir.

Sutəmizləyici qurğularda suyun təmizlənərək kranlara ötürülməsi c məxfi rejimdə aparılır:

1. Xam su bakına nasos vasitəsilə su vurulur;
2. İkinci nasos vasitəsilə su filtrlərdən keçməklə təmiz su çəninə vurulur;
3. Hidrofor nasosla təmiz su supaylayıcı məntəqələrə ötürülərək cətin və mürəkkəb prosesdən keçir.[14]

Bir çox kəndlərdə əlavə olaraq Koreya qurğuları ilə 4-cü nasosla su osmos membran filtrlərdən keçirilir. İlkin mənbələrdən götürülmüş suyun bulanıqlığını azaltmaq məqsədilə əlavə 40-90 m³ həcmli su hovuzlarından istifadə edilir.

Layihə gücünə görə yaşayış məntəqələrində quraşdırılmış sutəmizləyici qurğuların gücü gün ərzində adambaşına 20-30 l hesablanmışdır. Təmizlənmiş su əhaliyə supaylayıcı şəbəkə vasitəsilə ötürülür. Supaylayıcı şəbəkə kənd əhalisinin sayından, yerləşmə sxemindən asılı olaraq icməli su üçün xəttlər müxtəlif diametrli borularla inşa edilir.

Supaylayıcı məntəqələrin bir-birindən məsafəsi 150-300 m olmalıdır. Bu o deməkdir ki, əhalini su götürmə məsafəsi 150 m-dən çox olmasın.

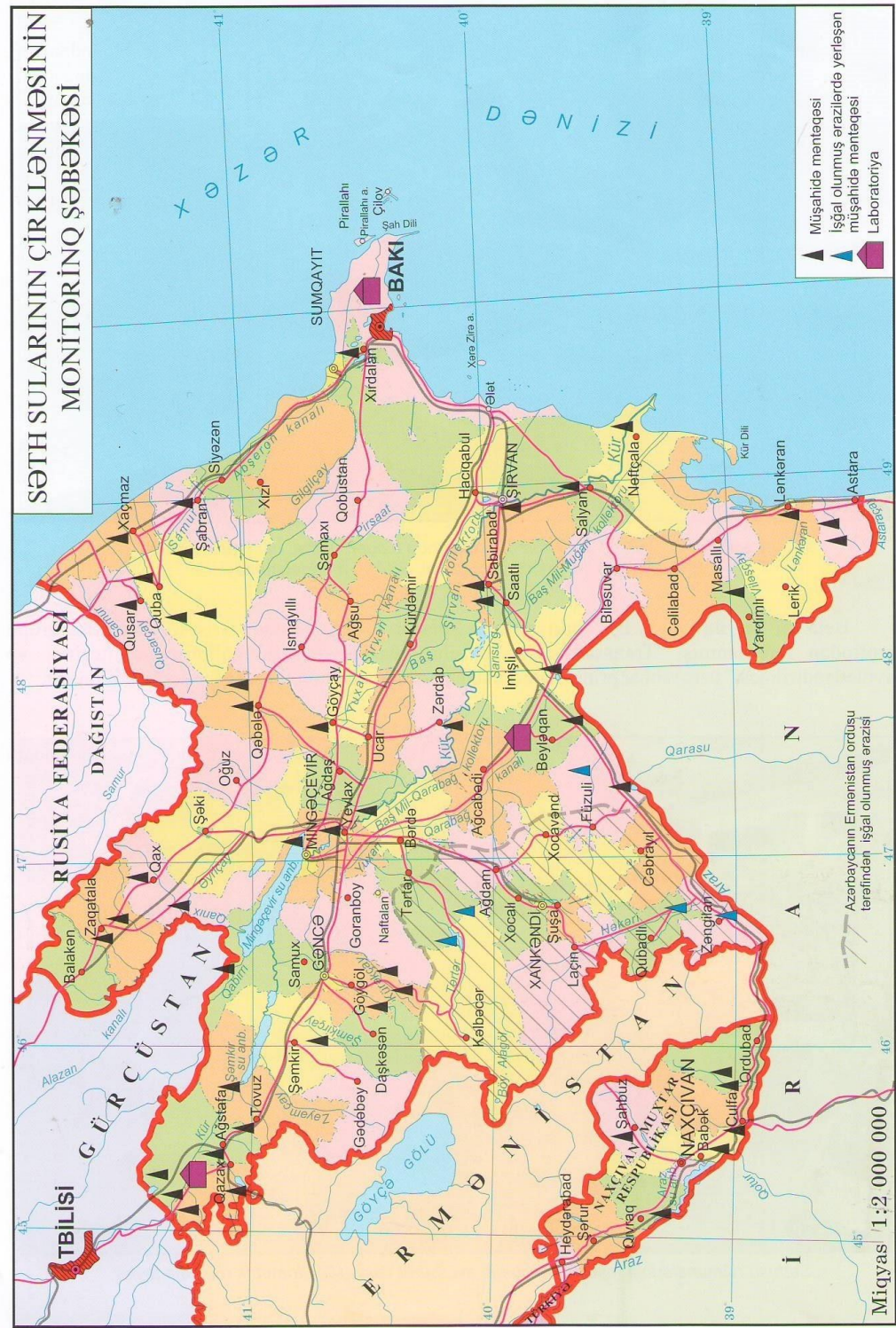
Sutəmizləyici qurğular müxtəlif ölkələrdən gətirilir. Məsələn, 268 kənddə quraşdırılan 53 qurğu Almaniya, İtaliya, Belçika, ABŞ texnologiyaları əsasında Türkiyədə yığılmış, 67 ədədi Cənubi Koreya istehsalı olan Osmos texnologiyalı qurğulardır. Bundan başqa 98 ədədi İsrail istehsalı, 50 ədədi isə Azərbaycan istehsalı olan modul tipli qurğular təşkil edir.

Bu prosesdə 1200 km uzunluğunda supaylayıcı şəbəkə çəkilmişdir. Həmcinin 3780-dən çox supaylayıcı məntəqə inşa edilmiş və üzlüklə örtülmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, qurğuların inşasında həmcinin ətraf ərazilər abadlaşdırılır, yollar yararlı hala gətirilir. Bu baxımdan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin əlaqədar qurumları tərəfindən əhalinin icməli suya olan tələbatını fasiləsiz ödəmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Baş vermiş narahatlıqların operativ aradan qaldırılması üçün beş regional istismar bölməsi və üç istismar bölməsi yaradılmışdır.

Dünya alimləri su çatışmamazlığı üzərində tədqiqat apararaq, onun mühüm problem olduğunu bildirirlər. Dünyada icməli sudan əziyyət çəkən insanların sayı artıq 2 milyardı ötmüşdür. Əhalinin bu qrupunda hətta cirkli sülardan istifadə edənlər də çoxdur. Hələ BMT 2003-cü ili “Təmiz icməli su ili” elan etmişdi. Hazırda əhalinin sürətlə artımı, dünya təsərrüfatının inkişafı suya olan tələbatı gündən-günə artırır. Azərbaycan Respublikasından da belə problemlər yni kecməmişdir. Kür çayına Gürcüstan ərazisindən bir il ərzində 4 mln. m³-dən çox cirkab su axıdılır. Bu rəqəm Azərbaycanda cəmi 320 min m³-dir. Bakı şəhərinə icməli su məqsədilə gələn və 1 və 2 saylı Kür u kəmərinə aparılan yoxlamadan aydın olmuşdur ki, suyun 70,5% dövlət standartına uyğun gəlmir.

Suların təmizlənməsi məqsədilə, son zamanlar bioloji, oksidləşmə, aerasiya, süzgəcdən keçirilmə kimi əməliyyatlar aparılır. Həmcinin suların mexaniki təmizlənməsi də mövcuddur. Bir sözlə dövlət standartını ödəməyən sular təmizlənməli, yaxşılaşdırılmalı və xəstəlik yaradan amillər zərərsizləşdirilməlidir.[15]

1.2. Torpaqların deqradasiyasının qarşısının alınması

Torpaq insanın yaşaması və istehsal fəsliliyyəti üçün zəruri olan təbii varlıqdır. Dünya torpaqlarının təqribən 34%-i kənd təsərrüfatına yararsız torpaq hesab edilir. Torpaqların cirkənməsi, pozulması müxtəlif səbəblərdən baş verir. Bunların əsas səbəbləri təbii və antropogün amillərdir. Torpaqların deqradasiyası torpaq ehtiyatlarının istifadəsinə təsir göstərən ən başlıca amillərdəndir. Respublikamızda relyef və iqlim amillərinin təsiri ilə formalaşan torpaqlar bir qayda olaraq şaquli qurşaqlar üzrə yerləşir. Torpaq fondunun yalnız 40%-ə qədəri kənd təsərrüfatında istifadə olunur. Kənd təsərrüfatında istifadə olunan və meşələrlə örtülü torpaqlar torpaq ehtiyatları adlanır.

Ölkəmizdə torpaq ehtiyatlarının ilbəil azalması nəzərə alınarsa, belə qənaətdə gəlmək lazımdır ki, mövcud torpaqlardan ümumxalq işi kimi səmərəli istifadə edilməlidir. Torpaqlardan daha səmərəli istifadə məsələləri barədə R.Quliyevin 2002-ci ildə dərc etdirdiyi tövsiyyə xarakterli kitabda məlumat verilir. Qeyd edilir ki, respublikada torpaqların münbitlik göstəriciləri çox da yüksək deyildir. O, bunun səbəbini torpaqların eroziyası, kimyavi maddələrlə cirkənməsi, antropogen fəaliyyətlər və düzgün istifadə olunmamaqda görür.

Statistik göstəricilərə görə Azərbaycan torpaqlarının 42 faizi, o cümlədən əkin yerlərinin 33,7%, yaylaq otlaqlarının 68%, meyvə bağlarının 16%, üzümlüklərin 24%-i, meşə ərazilərinin 26% qədəri müxtəlif formada eroziyaya məruz qalmışdır. Torpaqların 565 min ha-dan çox hissəsi şorlaşmışdır. Torpaqların

deqradasiyaya uqramasının qarşısının alınması məqsədilə, torpağın kəmiyyət və keyfiyyətinə dövlət nəzarəti artırılmalıdır. [11]

Həmcinin hər bir ərazinin istifadə rejiminin, neqativ antropogen təsirlərin azaldılması üçün kompleks mübarizə tədbirləri tətbiq olunmalıdır. Torpaqlardan istifadənin hüquqi rejimi də əsaslı surətdə dəyişdirilməlidir.

Torpaq ehtiyatlarının təyinatına görə bölgüsü (min ha)[16]

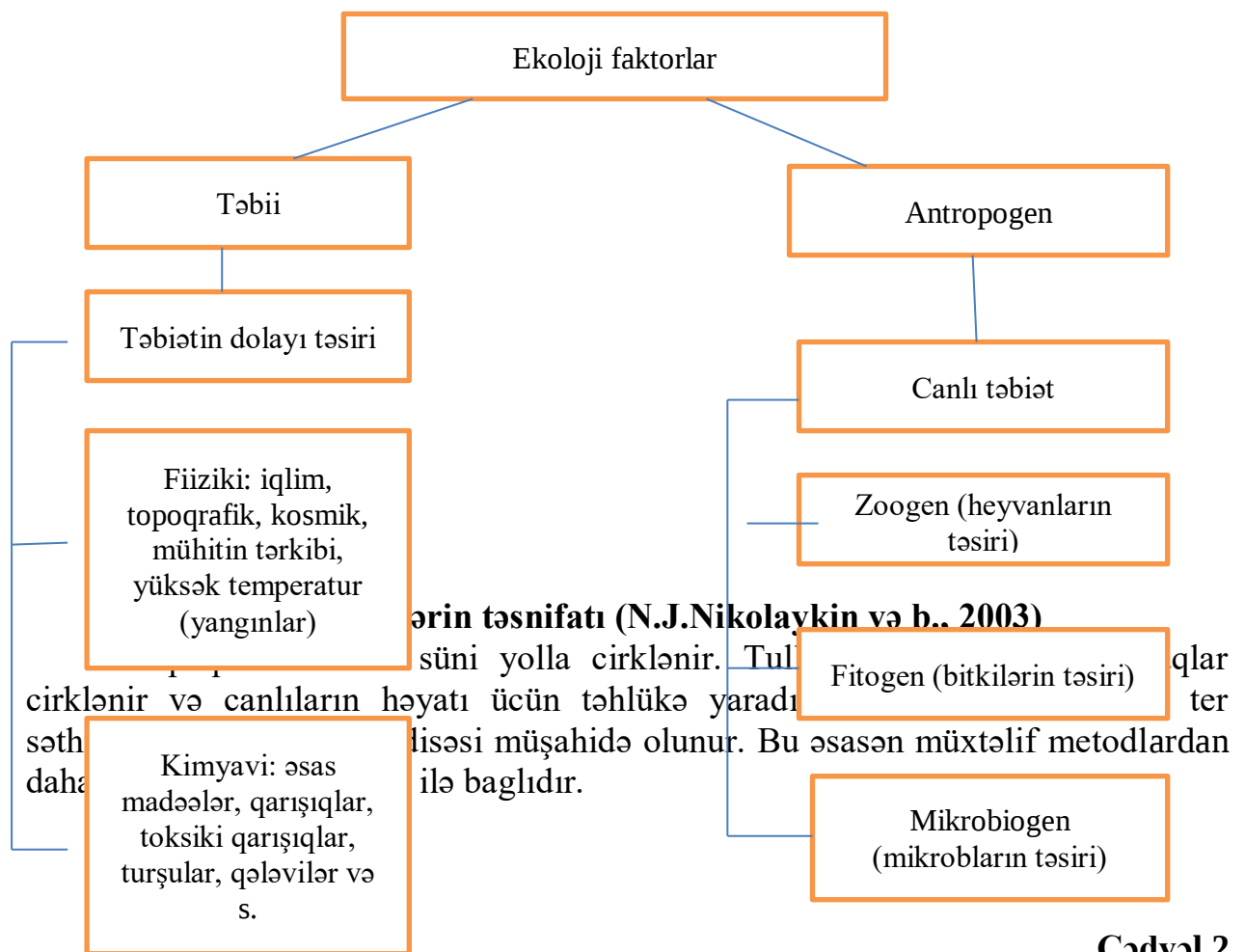
Cədvəl 1

	2005	2010	2011	2012	2013
Ölkənin ümumi torpaq sahəsi	8660,0	8660,0	8660,0	8660,0	8660,0
O cümlədən:					
Kənd təsərrüfatına yararlı	4758,5	4766,9	4768,7	4768,4	4769,8
Ondan:					
Daimi bitki altında	221,5	227,3	227,4	230,8	230,4
Daimi otlaq və biçənək	2693,9	2655,2	2655,7	2640,5	2614,3
Qeyri k/t torpaqları	3901,4	3893,1	3893,1	3891,6	3890,3
O cümlədən:					
Sənaye, yol, k/t	365,3	350,1	342,3	342,2	341,6
Xüsusi qorunan ərazilər	288,6	393,5	407,0	407,1	418,8
Meşə sahələri	1037,8	1040,7	1040,8	1040,8	1040,2

“Torpaq islahatı haqqında” Respublika Qanunu 1996-cı ildə qəbul edilmişdir. Və burada torpaq mülkiyyətinin üç forması müəyyənləşdirilmişdir. Onlardan birincisi Dövlət mülkiyyətidir. Sahibkarlığın inkişaf etdiyi dövrdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün torpaqlar, yay-qış otlaqları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumdur ki, torpaqlarda məhsuldarlığın artırılması üçün mineral gübrə və kimyavi maddələrdən istifadə edilir. Bu isə nəticə etibarilə torpaqların keyfiyyətinin tədricən dəyişməsinə səbəb olur.

Torpaqların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində torpaq kadastrının tətbiqi çox vacib rol oynayır. Bu isə ölkədə 1970-ci ilin ortalarından başlanmışdır. Torpaq keyfiyyətinin müəyyən edilməsi kənd təsərrüfatı istehsalı üçün mühüm göstəricidir. Torpağın tərkibində yaranan proseslər, yalnız onun xassələrini dəqiq öyrənməklə məlum ola bilər. Odur ki, torpağın qiymətləndirilməsində təbii münbitlik xassələri, şorakətləşmə dərəcəsi, bioloji xüsusiyyətləri və s. əsas götürülür. Torpaqlar müxtəlif təsirlərdən cirkələnə bilər. Ümumiləşmiş şəkildə bunları ekoloji faktorlar adlandırmaq olar.

Cədvəl 2
Torpaqda bəzi cirkəndirici maddələr üçün yol keçilə bilən qatılıq həddi
(V.M.Abbasov, R.Ə.Əliyeva 2003)

Maddə	YVQ, mq/kq	Maddə	YVQ, mq/kq
Maqnan	1500	Bromfos	0,4
Arsen	2	Perxlorbinil	0,5
Civə	2,1	P ₂ O ₅	200
Qurguşun	20		
Xrom	0,05	α -metilstirol	0,5
Benzapren	0,02	Formaldehid	7

Torpaqların təsərrüfat üçün yararsız hala gəlməsinin səbəblərindən biri turşularla cirkənməsidir. Bu növ cirkənmələr təbii, həm də insan amili ilə müşayiət olunur. Bir qayda olaraq turşular aşağı qatlara hopduğu üçün bitkilərin kökləri qidalana bilmir və məhsuldarlıq zəifləyir. İnsanlar tərəfindən atılan ağır metallar torpaqda toplanır və onun keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Onlar torpağa maye və bərk halda nüfuz edirlər.

Torpağın qidası mineral gübrələr olsa da, onlar əsas cirkəndiricilərdən biri hesab olunur.

Məsələn, kalium gübrələri izotoplardan təmizləmədən torpağa verilsə, orada radioaktiv və zəhərli kimyavi cirkənmələr baş verir. Və yaxud azot gübrələrindən istifadə olunduqda havada azot oksidinin miqdarının artması müşahidə olunur.

Fosforlu və kalium gübrələri kənd təsərrüfatında daha çox istifadə olunur. Gübrələr tətbiq edilərkən birinci növbədə onun yaradacağı ekoloji problemlər nəzərə alınmalıdır.

Torpaq bəşəriyyətin və canlı aləmin tarixi həyat və yaşayış mənbəyi olmuşdur. Canlı aləm torpaqdan qidalanır və inkişaf edir. Bəşəriyyətin rifah halının yaxşılaşması torpağın keyfiyyətindən asılıdır.

Keyfiyyətə təsir edən amillər isə quraqlıq, eroziya, deflyasiya, turşuluq, artıq nəmlənmə, qəvəlilik, daşlılıq, texnogen dağılma, strukturun itməsi, humusun azalması, mineral maddələrin çatışmamazlığı və s.-dir. Azərbaycan torpaqlarının 80% çoxu eroziyaya uğramışdır. Təkcə orta dərəcəli torpaqlarda məhsuldarlıq 2 dəfəyə qədər aşağı düşür. Təbii hadisələrin, məsələn, sel, qar, yağış, qasırğa zamanı torpağın üst qatı yuyulur və təsərrüfat əhəmiyyəti itir.

Eroziya – latın sözü olub aşınmaq mənasını verir. Bu prosesi həm təbii, həm də antropogen amillər əmələ gətirir. Eroziyanı bəzən torpağın xərcəngi də adlandırırlar. Səhrələşmə, iqlim dəyişikliyi, ərazinin relyefi, torpağın şoranlaşması və s. eroziyanı yaradan mühüm səbəblərdir.

Torpagın bitki örtüyünün azalması və ya məhv oluması səhralaşmanı əmələ gətirir.

Son elmi araşdırmalardan məlum olur ki, dünyada eroziya prosesi sürətlə gedir. Proqnozda göstərilir ki, 2060-cı ildə hazırda olduğundan 960 mlrd. Ton torpagın məhsuldar qatı azalacaqdır. Eroziya prosesi torpaqda mənfi təsir göstərməklə yanaşı, ətraf mühitin digər amillərinə də təsir edir. Su ehtiyatlarına, flora və faunaya, torpaqda mikroelementlərin azalmasına və nəticədə xəstəliklərin artmasına təsir göstərir.

Fransız alimi A.Gerrinin məlumatına görə, planetdə son yüz ildə 2 mlyd. ha torpaq eroziyaya uğramış və yararsız vəziyyətə düşmüşdür. MDB ölkələri arasında Azərbaycan torpaqları da eroziyaya görə qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Burada əsas səbəb həm təbii amillər, həm də suvarmaya düzgün əməl edilməməsidir. Bu prosesi yaradan səbəblər özlüyündə su, irriqasiya, külək, antropogen, texnogen və s. bölünür.

Aridləşmə prosesi də torpagın sıradan çıxmasına şərait yaradır. Burada torpagın nəmliyi və ekoloji sistemin bioloji məhsuldarlığı məhdudlaşır.

Torpaq eroziyasının qarşısını almaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin görülməsi vacibdir:[15]

1. Eroziyanı yaradan səbəbləri aradan götürmək;
2. Prosesə qarşə mübarizə vasitələri tətbiq etmək;
3. Eroziyadan dəyən zərəri aradan qaldırmaq.

Ölkəmizdə torpaq eroziyasının mühafizəsinin təmin olunması məqsədilə “torpaq ekologiyası”nın dərinədən öyrənilməsi məsləhətdir. İlk dəfə torpaq ekologiyasını Respublikada 1990-cı ildə V.R.Volobuyev irəli sürmüşdür. Sonralar isə bu məslə ilə professor Q.Məmmədov məşğul olmuşdur.

Azərbaycanda torpaqların cirkənməsinə qarşı mütəmaqdi olaraq işlər aparılır və tədbirlər kompleksi tətbiq olunur. Məsələn, məişət tullantılarının torpaqlara atılmasının qarşısı alınması üçün sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Torpaqların suvarılması və səmərəli istifadəsi sistemləşdirilir.

Torpaqlar həmçinin zəlzələlər, sürüşmələr, vulkanik proseslərin nəticəsində də degradasiyaya uğrayır. Bu baxımdan Azərbaycan ərazisi də fəal zonalara aid edilir.

1.3. Yaşılıqların artırılması

İqtisadiyyatın inkişafı insanların ətraf mühitə mənfi təsirinin cəxalması və təbii resurslardan daha cəx istifadə olunmasına şərait yaratmışdır.

Sosial-iqtisadi islahatlarda insanların sağlam mühitdə yaşamaları, ətraf mühitin mühafizəsi və resurslardan səmərəli istifadə mühüm yer tutur. Ekoloji siyasətin də əsas məqsədi indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarının ödənilməsi üçün davamlı inkişafın təmin edilməsidir.

Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə malikdir. Lakin ekoloji problemlər vaxtında öz həllini tapmadığından illərdən bəri yığılıb qalmışdır.

Ekoloji siyasətin üç əsas istiqaməti mövcuddur:

1. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması;
2. Ətraf mühitin cirkənməsinin minimumja endirilməsi;
3. Mühafizənin tənziəlməsinə mütərəqqi üsulların tətbiqi.

Respublikamızda sosial-iqtisadi proseslər sürətlə inkişaf etdiyindən ekoloji siyasətdə də yeni idarəetmə formaları yaranmışdır. Bu baxımdan “Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi uyğun” Milli proqram yarandı.[1]

Meşə fondunun əsas göstəriciləri (min ha)[17]

Cədvəl 3

	2005	2010	2011	2012	2013
Meşə fondu torpaqlarının ümumi sahəsi	1037,8	1040,7	1040,8	1040,8	1040,3
Ölkə ərazisində payı %-lə	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0

Meşə ilə örtülü sahə	877,2	1008,3	1021,1	1024,3	1027,2
Ümumi ağac ehtiyatı	139,0	144,2	148,7	149,5	150,1

Azərbaycan Respublikasında yaşıllıqların salınması sahəsində idarəetmənin təəkmilləşdirilməsi barədə 2008-ci ildə sərəncam imzalanmışdır. Ölkədə yaşıllıqların artırılması məqsədilə yeni səhmdar cəmiyyətlər yaradılmışdır. “Azəryaşlandşaft” ASÜC yarandığı dövrdən yeni yaşıllıq sahələrinin salınmasına xidmət etməyə başladı. 2008-2014-cü illərdə Qarabag MSM tərəfindən salınmış yaşıllıqların ümumi sahəsi 3620 ha çox olmuşdur. Ağacların suvarılması üçün ən müasir sistemlərdən istifadə edilmişdir. Bu müddət ərzində doqquz layihə tam olaraq yerinə yetirilmiş, altı layihənin icrası ilə başlanılmışdır.

“Azəryaşlandşaft” ASC-nə aid olan ərazilərin çox hissəsində zeytun ağacları əkilmişdir. Müqayisə ilə desək, zeytun bağlarının sahəsi son 100 ildə salınmış bağları ötüb keçmişdir.

Məlumdur ki, ölkədə şirin su ehtiyatı bəzi rayonlarda çatışmır və ya azlıq təşkil edir. Məsələn, salyan və Qarabag rayonlarında dəniz suyunun şirənləşdirilib suvarmada istifadə olunması səmərəlidir. Həmin illər ərzində atmosfer havasının qorunması, yol kənarı səs-küyün azaldılması və estetiki gəzəlliyin yaradılması məqsədilə yolların kənarlarında yaşıllıq zolaqları əkilmişdir. Bu meşələr qeyri-torpaq fondu torpaqlarında, yolların kənarlarında salınır. Misal olaraq Bakı-Qazax magistral yolunun Atbulaq-Hacıqabul hissəsini, Bayıl Yamacı 20-ci sahəarası ərazini, Ələt körpüsü-Atbulaq ərazisini, Bakı-Şamaxı yolunun Müşfiqabad-Pirəkəşkül, Ələt-Səlyan yolu və s. ərazisini göstərmək olar. ərazilərin hamısında damcılı suvarma sistemi quraşdırılmışdır.

Bu növ layihələrin inkişafı daha çox əraziləri tutmaqla genişləndirilməsi planlaşdırılır. belə ərazilərin yaşıllaşdırılması üçün "Azəryollandşaft" ASC-dən əlavə Yaşıllaşdırma İdarələri yaradılmış və həmin işləri yerinə yetirirlər.

Bakı-Qazax avtomobil yolunun Hacıqabula qədərki hissəsinə 1 saylı yaşıllaşdırma idarəsi xidmət göstərir. İdarənin xidmət ərazisi 500 ha qədər sahədir. Burada 600 minə qədər müxtəlif ağac və kol bitkiləri əkilmişdir. Hazırda

yaşıllıqlar həm damcılı, həm də maşınlarla suvarılır. İşçilər tərəfindən daima rekonstruksiya, əlavə doldurma və xidmət işləri aparılır.

Zığ – H.Əliyev Hava Limanı avtomobil yolunun ətrafında yaşıllıqlara xidmət məqsədilə 2 saylı Yaşıllaşdırma İdarəsi yaradılmışdır. İdarənin xidməti ərazisi 860 ha olmaqla, burada 900 min ədədə qədər ağac, kol və gül əkilməmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, suvarma məqsədilə ərazidə 21 ədəd artezian quyuları qazılmışdır. Burada da həm maşınla, həm də damcılı üsulla süvarma aparılır.

Bakı-Astara magistral yolunun ətrafının yaşıllaşdırılması ilə məşğul olan 4 saylı yaşıllaşdırma idarəsi yaradılmışdır. Ərazinin xidmət sahəsi 415 ha-dan çoxdur. Burada ancaq damcılı suvarma sistemi ilə xidmət aparılır. 5 saylı idarə isə Bakı-Şamaxı yoluna xidmət göstərir. Bu ərazinin sahəsi 270 ha qədərdir. Sahədə mütəmadi olaraq rekonstruksiya, əlavə doldurma və xidmət işləri yerinə yetirilir. Bakı-Quba yolunda sağ və sol ərazilərində yaşıllaşma işləri ilə məşğul olan 6 saylı ibarətdir.

Sürüşmə zonası olan Bayıl yamacında ağac əkmə ilə məşğul olan 7 saylı idarədir. Bura 112 ha sahəni əhatə edir. Bu zonada yaşıllaşdırma daima davam etdirilir və yamacqoruyucu ağaclar əkilir.

Maraqlıdır ki, əkilən hər bir ağac və ya kol ərazinin torpaq, iqlim şəraitinə uyğun seçilməlidir. Bəzi ərazilərdə hətta günəş istiliyi əkilməmiş tinqləri məhv edir və nəticədə eyni ərazidə ağac əkinləri təkrarlanır. Bu da əlavə xərclər hesabına aparılır.

Yerinə yetirilmiş və icra edilən layihələrdə daha çox zeytun, Eldar şamı, ağcaqayın, iydə, sərv, göyrüş, qaragac, meliya, oleandr, fisdıq şamı, qara şam, rozmarin gülü, ərik, nar, fatuniya, yığın və b. ağaclar əkilməmişdir. “Azəryaşlandışaft ASC-nin xidməti ərazilərində salınmış zeytun əkinlərinin sahəsi Azərbaycanda təxminən son 100 ildə salınmış zeytun bağları qədərdir.[14]

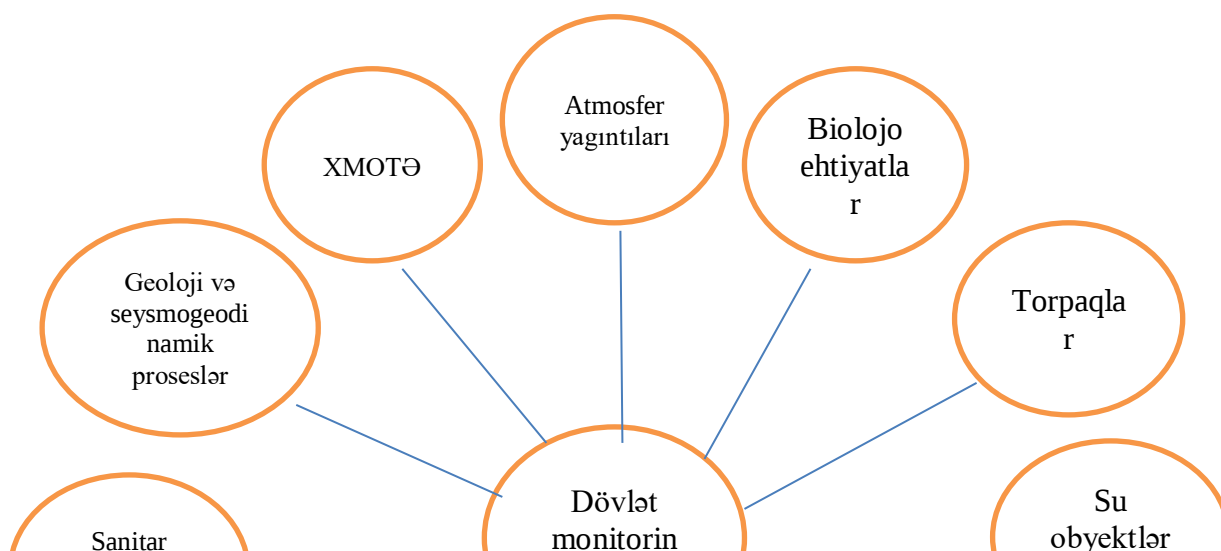
FƏSİL II. EKOLOJİ VƏZİYYƏTİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA QARŞIDA DURAN VƏZİFƏLƏR

2.1. Dövlət monitoring sisteminin formalaşdırılması

Ətraf mühitin qorunmasında mühüm məsələlərdən biri atmosferin, suyun, torpaqda zərərli-kimyavi, bioloji, fiziki monitorinqlərin aparılmasıdır. ətraf mühit komponentlərinin cirkənməsinin qarşısını almaq üçün alınmasında monitorinqlər xüsusi yer

tutur. MDB məkanında ilk dəfə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin Ətraf mühit üzrə milli monitoring departamenti yaradılmış və o konkret işlərlə məşğul olur. Burada ölkədə atmosfer havası, yağıntılar, torpaq və su mühitinin cirkənmə vəziyyəti öyrənilir. Eyni zamanda bioloji sərvətlərə təbii və antropogen təsirlər nəticəsində ətraf mühitə dəyən zərərin kəmiyyət və keyfiyyəti araşdırılır. İşlər elmi əsaslarla tədqiq edilir və toplanmış hesabat şəklində hazırlanır. Təbii ehtiyatların və ətraf mühitin monitoringi sisteminin təkmilləşdirilməsində müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Daha doğrusu dövlət monitoringinin aparılması qaydaları barədə əsasnamə hazırlanmış və Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir. əsasnamədə “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu əsas götürülmüşdür.

Dövlət monitoring sistemi strukturu[1]

Təbii proseslərin çoxu suyun fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Məsələn, dağ süxurlarının parçalanması, yuyulması, torpaqların formalaşması, bitki və heyvanat aləminin həyatı və s. İnsanın həyat və fəaliyyətində təbii suyun əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır.

Hələ XX əsrin əvvəllərində müxtəlif təsərrüfat sahələrinin inkişafında suyun rolunu əsas götürərək dəniz, çay və göl sularının kimyavi tərkibinin öyrənilməsi ön plana çəkilmişdir. Çünki, energetika, nəqliyyat, balıqçılıq, torpaqların suvarılması, yaşayış məntəqələri və sənayenin su ilə təmin olunmasında bu mənbələr müstəsna əhəmiyyət kəsb edirlər.

Ölkəmizdə ilk hidrokimyavi müşahidələr 1913-cü ildə Kür çayının Mingəcevir, Salyan məntəqələri, Göycay və Agsu çaylarında aparılmışdır. 1938-1939-cu illərdə müşahidələr genişlənmiş və Azərbaycan çaylarının əksəriyyətinə şamil edilmişdir.

Hazırda 50-yə qədər su obyektində bu cür müşahidələr aparılır. Həmcinin keyfiyyətə nəzarətdə 50-yə yaxın kimyavi birləşmələr qeydə alınır.

1966-cı ildən başlayaraq səth sularının cirkənməsi üzrə müşahidələr aparılır. Bu proses 34 çay, 11 göl, 4 su tutar və 1 limanı əhatə edir. Suların cirkənmə monitorinqində cirkəndirici maddələr-agır metallar, neft və neft məhsulları, fenollar, detergendlər, pestisidlər, herbisidlər yoxlanılır. Bu məqsədlə fəaliyyət göstərən laboratoriyalar müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur.

Suların monitorinqində transsərhəd axınların beynəlxalq monitorinq şərtləri nəzərə alınır. Son dövrlərdə təbii resurslara olan tələbatın artması, insanın da təbii mühitə təsirini artırmışdır. Təbii mühitin pozulması bilavasitə sənaye və kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı ilə əlaqədardır. İnsan fəaliyyətinin təbiətə ən dəhşətli təsiri kimyavi və radioaktiv cirkənmələrdir.

Məlumdur ki, respublikanın əsas su arteriyaları Kür və Araz çaylarıdır. Və onlar da əsasən qonşu dövlətlərin ərazilərindən daha çox cirkənlirlər. Bu məqsədlə Qazax və Beyləqan rayonlarında müasir cihaz və avadanlıqlarla təchiz edilmiş analitik tədqiqat laboratoriyaları yaradılmışdır.

Çayların, göllərin ekoloji durumu haqqında məlumatlar əldə etmək məqsədilə aparılan monitorinq bioloji monitorinqdir. Makrobentos orqanizmlər bioloji monitorinqdə keyfiyyət elementi kimi istifadə olunan əsas göstəricidir. Makrobentos suların dib substratlarından götürülür və laboratoriyalarda təhlil edilir. Son nəticə hər hansı su hövzəsinin statusunu müəyyən edir. Bu növ müşahidələr ilin bütün mövsümlərində aparılır.

Monitorinqlər, həmçinin atmosfer havası üzrə də aparılır. Bakı şəhərində 1966-cı ildə ilk müşahidələr atmosfer cirkənməsinə dair yerinə yetirilmişdir. Dağüstü park ərazisində yerləşdirilən məntəqədə kükürd qazı və azot dioksid üzərində müşahidələr aparılmışdır. 1970-ci ildə belə məntəqələrin sayı 3-ə çatdırılmışdır. 1980-ci ildə 8, 1993-cü ildə isə 9 məntəqə yaradılmışdır. Eyni zamanda təhlildə cirkəndirici maddələrin də sayı artmışdır. Məsələn, 1970-ci ildə cəmi 5 maddə üzrə qatılıq müəyyən olunurdusa, 1988-ci ildə 16, daha sonra isə 18 maddə üzrə təyin olunmuşdur.[5]

Müasir dövrdə respublikanın atmocfer havasında bir çox cirkəndiricilər təhlil olunur: hidrogün-xlorid, toz. Azot-oksidi, karbon-oksidi, azot-dioksidi, hidrogen-sulfid, his, bərk fluoridlər, xlor, ammoniyak, sulfat turşusu, formaldehid, fenol, civə və s. Ölkənin böyük şəhərlərində də bu cür monitorinqlər və təhlillər təşkil edilmişdir. Müasir laboratoriyalar ən yüksək səviyyəli avadanlıqlarla təmin olunmuşdur. Bunlardan “Palladiy-3” qaz analizatoru, “KFK-3L” fotoelektrik kalorimetri, “Spekord 205” spektrofotometri, 2H-1302 ionometr və başqalarını göstərmək olar.

Transsərhəd daşemalarda ölkə ərazisinə daxil olan cirkəndirici maddələr nəzarət məqsədilə də bir neçə məntəqələrdə müşahidələr aparılır. Bunlardan əlavə yağış və qar suyunun fon tərkibinin öyrənilməsi də 11 göstərici üzrə analiz edilir.

Azərbaycanda torpaqların monitorinqi üzrə də geniş işlər aparılır. Belə ki, bu sahə 4 istiqamətdə həyata keçirilir.

1. İri sənaye şəhərlərinin ətraf ərazilərinin texnogen tullantılarla cirkənməsi;
2. Neft, qaz mədənlərin neft məhsulları ilə cirkənməsi;
3. Torpaqların pestisid və herbisidlərlə cirkənməsi;
4. Müxtəlif fiziki-cəqrafi zonalarda torpaqların fon tərkibi[5]

1980-ci ildən başlayaraq iri şəhərlərdən Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Mingəcevir, Şirvan şəhərlərində torpaqların texnogen cirkənmələri üzrə müşahidələr aparılır. Bu zaman torpaqların cirkənməsində ağır metalların qatılığının müəyyənələşməsinə nəzarət edilir. 1983-cü ildən torpaqların neft və neft məhsulları ilə cirkənməsi əsasən neft hasil edilən quru ərazilərdə müşahidələr aparılır. Müxtəlif rayonlarda torpaqların fon tərkibi hər ay atmosfer yağıntılarından sonra aparılır. Bu təhlillərdə sulfat, nitrat ionları, elektrik keçiriciliyi və hidrogen göstəriciləri müəyyən edilir.

Mühitin cirkənməsində radioaktiv fon və cirkənmələr də mühüm yer tutur. Dünyanın müxtəlif ölkələrində radiasiya fonu müxtəlifdir. Bu, əsasən atom elektrik stansiyaları və müxtəlif texnogen təsirlərdən asılıdır. Azərbaycanda 1965-ci ildən başlayaraq radioaktiv cirkənmələr üzərində müşahidələr aparılır. Gündəlik müşahidələr 40-dan çox məntəqədə aparılır ki, bu da əksər inzibati rayonları əhatə edir.

Ölkəmizdə düzgün ekoloji siyasətin inkişaf etdirilməsində beynəlxalq konvensiyalara qoşulmaq və tələblərə uyğun ghdəlikləri yerinə yetirməkdə müstəqillik illərindən sonra xüsusi işlər görülmüşdür. Avropa İttifaqı ilə AR-ı arasında əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq müqaviləsi imzalanmışdır. Avropa qonşuluq Siyasəti Cərcivəsində Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında Fəaliyyət Planının qəbul edilməsi xüsusi qeyd olunmalıdır. ətraf mühitin mühafizəsi, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, onların keyfiyyət göstəriciləri barədə düzgün məlumat olması vacibdir. Bu baxımdan monitorinq sahəsində fəaliyyət göstərən laboratoriyalar yenidən qurulmuş, yeni cihaz və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Hətta stationar məntəqələrdən kənarda qalan ərazilərdə mobil səyyar

laboratoriyalardan istifadə edilir. Məsələn, transsərhəd Kür və Araz çayları üzərində operativ fəaliyyət göstərən analitik su laboratoriyaları yaradılmışdır.

Ətraf mühitin nəzarət sisteminə, həmçinin səs-küy, vibrasiya, səth suların keyfiyyətinə isə bioloji və hidromorfoloji monitorinqlər də əlavə olunmuşdur. Maraqlıdır ki, radiasiya təhlükəsizliyinin təmini üçün Beynəlxalq Agentliyin yardımı ilə avtomatlaşdırılmış şəbəkə yaradılmışdır. Bu materiallar 2 mərkəzdə - Fövqəladə Hallar və Ekologiya və TS Nazirliklərində təhlil olunur.

2.2. Zərərli fiziki təsirlərlə mübarizə

Ətraf mühit insan fəaliyyətindən asılı olmayaraq onu əhatə edən canlı və cansız təbiətin məcmusudur. Hal-hazırda ətraf mühitin mühafizəsi aktual problemlərdən biridir. ətraf mühitin mühafizəsi qəbul olunmuş qərar və qətnamələr əsasında qorunmur. Onların praktik olaraq həyata keçirilməsi və hüquqi bazanın yaradılması mühüm şərtidir. Bu baxımdan səbəbin sonu yox, mənbəyi araşdırılmalı və təsiri azaldılmalıdır.

Ətraf mühit dedikdə, ilk olaraq insanı əhatə edən təbii ünsürlər başa düşülür. İnsanların mühitə təsiri nəinki onun ehtiyatlarını azaldır, eləcə də təbiəti dəyişdirməyə xidmət edir. Məlumdur ki, mühitin cirkənməsi daha çox iri sənaye mərkəzlərində baş verir.

Hesablanmışdır ki, ümumi cirkənmənin 70-80%-i iri şəhərlərin hesabınadır. Sənaye sahələrindən isə ətraf mühiti ən çox cirkəndirən metallurgiya, energetika, neft, kimya, qaz sənayesinin payına düşür. Bu təsirlərdən atmosfer havasında azot və kükürd oksidləri coxalır, “tərsulu” yağışlar əmələ gəlir. Karbon qazı artdıqda “Parnik effekti” yaranır ki, bu da yerdə səhrələşmə prosesini aktivləşdirir.

Azərbaycan üçün bir çox məsələlər prioritet ekoloji istiqamətləri formalaşdırır:

- Energetika sahəsi;
- Xəzər dənizinin cirkənməsi;

- Cayların ekoloji vəziyyəti;
- Bərk tullantıların idarə olunması[12]

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif mənbələrdən atmosfərə atılan müxtəlif qazlar ətraf mühiti cirkəndirən əsas amillərdən biridir. Bunu nəzərə alaraq, qaz tullantılarını yaradan səbəblər azaldılmalı, mümkün qədər az istifadə olunmalıdır. Alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunması neft və qaz yanacağını azaldan səbəblərdən biridir.

Son zamanlar ekoloji-iqtisadi baxımdan səhrələşmə prosesi çox təhlükəli problem hesab edilir. Səhrələşmə əsasən antropogen fəaliyyətdən baş verən prosesdir. Bu zaman torpağın münbit qatı pozulur və degradasiya prosesi baş verir. Torpaq həddən artıq istifadə olunduqda da bu proses baş verir. Səhrələşmənin qarşısının alınması böyük xərclər tələb etsə də, torpaqların mühafizəsi üçün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Hətta torpaqların yuyulması da yaxşı nəticələr verir.

Qeyd edək ki, son zamanlar sənayenin sürətli inkişafı ilə əlaqədar yaranan tullantıların idarə olunmasına az diqqət yetirilmiş və nəticədə ətraf mühitin cirkənməsi də sürətlə getmişdir. Sonda nəinki atmosfer, eləcə də Xəzər dənizi və digər su hövzələri də cirkənmişdir. Tullantıların çeşidlənməsində də passivlik özünü göstərir. Sənayedən ətraf mühitə əsasən neft və neft məhsulları tullantıları, enerji istehsalı, tikinti materialları, məişət, kimya, metallurgiya və başqa tullantılar daxil olur. Tullantıların idarə olunması üçün xüsusi hüquqi baza olmalı və daima fəaliyyət göstərməlidir. Atılan tullantıların özü ikinci xammal hesab edilir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində əsas xammalla yanaşı tullantılar da təkrar istehsalə cəlb olunurlar. Bu həm xammala qənaət, həm də tullantıların zərərsizləşdirilməsi deməkdir. Xüsusilə metallurgiya, kimya, kənd təsəvvüs materiallarını misal göstərmək olar.

Azərbaycanda tarixən formalaşmış ekoloji problemlər içərisində Xəzər dənizinin cirkənməsi xüsusi yer tutur. Xəzərin Sumqayıt sahili və Bakı buxtası daha çox sevilən ərazilərdir. Bakı buxtası aqlomerasiyanın 22 km-lik sahil ərazisini tutur. Burada ekoloji durum gərgin olaraq qalmaqdadır. Uzun illər təmizlənməmiş su tullantılarının buxtaya axıdılması sahil dəniz dibində 6-7 m qalınlıqda çöküntü

yaratmışdır. Burada əsas yeri neft və neft məhsulları tullantıları tutur. Cöküntülərdə əsas yeri tutan neft məhsullarının miqdarı təxminən 25-30 mq/kq təşkil edir. Bakı buxtasının tullantılardan təmizlənməsində irəliləyişlər olsa da, yenə də görülməli işlər çoxdur. Xəzərin cirkənməsinin qarşısının alınması məqsədilə yeni təmizləyici avadanlıqlar quraşdırılmışdır. Lakin bu yetərincə deyildir. Aidiyyəti təşkilatlar, o cümlədən Ekologiya və TS Nazirliyi gəmicilik idarələrində bu istiqamətdə aparılan tədbirləri daim nəzarətdə saxlayır. Bu bilavasitə Marpol Konvensiyasının tələblərini yerinə yetirmək deməkdir.

Dəniz suyunun keyfiyyəti həmin ərazilərdə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Belə ki, suyun tərkibində zərərli maddələri qatılığı neft məhsulları üzrə 5-10 dəfə, cirkəndiricilər üzrə 10-15 dəfə çox olmuşdur. Bağırmaq çöplərinin miqdarı normadan 20-30 dəfə artıqdır. Bu göstəricilər Abşeron cüməliklərində, Nabran zonasında müşahidə edilmişdir. Xüsusilə, Nabran istirahət zonasının ildən-ilə genişlənməsinə baxmayaraq, cirkəndirici amillərin qarşısının alınmasına az diqqət yetirilir. [15]

Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazın su tranzitinin aşağı axarında yerləşdiyindən qonşu ölkələrin cirkəb sularının təsirinə məruz qalır. Məsələn, Kür çayına Gürcüstan ərazisindən ildə orta hesabla 330 mln.m³, Ermənistan ərazisindən isə 350 mln.m³ cirkəb su axıdılır. Bunun nəticəsində Kür çayı bir çox ağır metallar və zərərli maddələrlə yüklənmiş olur. Baxmayaraq ki, ölkədə istifadə olunan suyun 75%-ə qədəri Kür və onun qollarının hesabınadır, müxtəlif mənbələrdən cirkənmələr davam etməkdədir. Bunu mütləq aparılan müşahidələr təsdiq edir.

Sərhədlərarası su hövzələrinin problemlərinin region səviyyədə beynəlxalq normalara uyğun həlli üçün Azərbaycan Helsinki Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir. Bu maddə “Sərhəddən keçən su axınlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi”nə həsr olunmuşdur. Hər iki qonşu dövlət bu müddəaların yerinə yetirilməsi şərtlərini cətinləşdirir.

Ölkəmizin ekoloji problemlərindən biri də məişət və istehsalat tullantılarının yığılması, daşınması, emalı və yerləşdirilməsidir. Qeyd olunmalıdır ki, bu gün də

iri şəhərlərin ətraf ərazilərində, yaşayış məskənlərində antisanitariya vəziyyəti davam etməkdədir.

Hətta, Bakı şəhəri bu problemdən kənarda deyildir. Təkcə Bakı şəhəri və onun ətraf ərazilərində qeyri-rəsmi zibilxanaların sayı və ərazisi artır. Bu isə ətraf mühitə və insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Proses bu cür davam edərsə təhlükəli vəziyyət yarana bilər. Ümumiyyətlə, sənaye tullantılarının idarə olunması qənaətbəxş deyildir. Metal tullantılarının qalvanik üsulla istehsalı daha çətin vəziyyət yaradır. İstehsal prosesi zamanı yaranan cirkab suları və çöküntülərdə zərərli olan sianid, sink, xrom, qalay, mis və s. birləşmələr mövcuddur. Yağışlar yağarkən həmin maddələr yuyukur və su hövzələrinə, torpaga daxil olur. Beləliklə cirkəlmələr baş verir. Tullantıların son həddə qədər təmizlənməsi çox vacibdir, bu halda cirkəlmənin də səviyyəsi aşağı olur.

Ətraf mühitdə baş verən cirkəlmələrə nəzarət məqsədilə Ekologiya və TS Nazirliyi tərkibində “Ətraf mühitin mühafizəsi” departamenti yaradılmışdır. Departament ölkə ərazisində və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda ətraf mühit və təbii resurslardan istifadə, eləcə də hidrometeoroloji və geoloji fəaliyyət zamanı hakim olan qanunvericiliyin icrasına nəzarəti həyata keçirən səlahiyyətli orqandır. Orqan göstərilən vəzifələri yerinə yetirərək Nazirlik qarşısında məsuliyyət daşıyır. ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən istifadədə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində göstərilən maddələr rəhbər tutularaq, nəzarət sahəsində öz işini tənzimləyir və təhlil edir. Departament işini səmərəli təşkil etmək üçün digər dövlət orqanları ilə sıx əlaqə saxlayır, həmçinin onların işinə nəzarət edir. Bu əlaqələr əsasən Ərazi Ekologiya və Təbii Sərvətlər şöbəsinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Keçirilən tədbirlər həm Departamentin, həm də ərazi şöbələrinin işini əks etdirir. Departament idarə, müəssisə, təşkilatlar və ayrı-ayrı vətəndaşlardan məlumatları qəbul edir, operativ qaydada lazımi instansiyalara çatdırır.

Ətraf mühitin mühafizəsi departamentinin tərkibinə Bakı şəhər və 15 ərazi Ekologiya və Təbii Sərvətlər şöbəsi daxildir. Bu orqanlar müxtəlif xidmətləri həyata keçirir və səlahiyyətə malikdirlər:

- Ətraf mühitin mühafizəsi;
- Təbii ehtiyatların monitorinqi;
- Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasında sahələrarası idarəetmə və dövlət nəzarəti;
- atmosfer havası, yağıntılar, torpaq, yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərin vəziyyətini öyrənmək;
- təbii və antropogen təsirlər nəticəsində gedən proseslərin müşahidəsi, qiymətləndirilməsi;
- proseslərin proqnozlaşdırılması və s.[1]

Həmin orqanlar öz səlahiyyətlərinə uyğun olaraq ətraf mühitin mühafizəsində, təşkilatların fəaliyyətlərini əlaqələndirir, hətta hüquqi vəzifələri həyata keçirir.

Bakı və Ərazi Ekologiya və Təbii Sərvətlər şöbələrinin əsas vəzifələrindən biri təbii sərvətlərin öyrənilməsi, bərpası və mühafizəsidir. Eyni zamanda bioloji müxtəlifliyin qorunmasında dövlət siyasətini həyata keçirir. Buraya flora və faunanın qorunması, təbiət abidələrinin bərpası, mühafizəsi, istifadəsi, monitorinqi və başqa tədbirlər aid edilir. Ekoloji təhsil və maarifləndirmə dövlət siyasətinin mühüm sahələrindən biridir.

Təbiətdən istifadədə lisenziyaların alınması və ekoloji sığortaların aparılması da bu səlahiyyətlərə daxildir. Azərbaycan respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yuxarıda göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməsi və nəzarət olunmasına borcludur. Qanun pozuntularına qarşı hüquqi və fiziki qaydada tədbirlər görülür. Məsələn, 2006-2016-cı illər ərzində 30 minə qədər akt, 12 mindən çox protokol tərtib olunmuş və xeyli icrası məcburi olan göstərişlər verilmişdir. Bu pozuntular hüquqi qaydada pulla öz ifadəsini tapır. Beləliklə, ətraf mühidə baş verən antropogen dəyişikliklərə hüquqi qiymət verilir, cərimələr tətbiq olunur, həmcinin məhkəmə iddiaları qaldırılır.

Son zamanlar Dövlət siyasətinə uyğun olaraq ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində xeyli işlər görülmüş və müqayisədə ciddi nəaliyyətlər əldə edilmişdir. əldə edilmiş vəsaitlər ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Dövlət Fonduna daxil edilir.

Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Dövlət Fonduna daxilolmalar (min manat)[17]

Cədvəl 4

2001	2003	2005	2008	2009	2010	2012	2014	2015
71,2	223,4	343,4	1031,6	962,1	1649,1	1800	1960,4	2010,7

Ümumiyyətlə, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin yarandığı dövrdən son illərə qədər ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində görülmüş işlərin müqayisəsi göstərir ki, istər qanunvericilik tələbindən, istərsə də mühafizədə xeyli irəliləyişlər olmuşdur. Təbii mühitin monitorinqində yerinə yetirilən bütün müşahidələrin son məlumatları gündəlik tərtib olunur və elektron şəkildə lazımi orqanlara göndərilir. Buraya, atmosfer havasının cirkənmə səviyyəsi, transsərhəd cayların cirkənmə vəziyyəti, yerüstü su obyektlərinin aylıq hidrokimyəvi tərkibi haqqındakı məlumatlar daxildir. Monitorinq sistemi qanunlar və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq sayəsində tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası prezidentinin çoxsaylı fərmanları: “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”, “Hidrometrologiya fəaliyyəti haqqında”, “Əhalinin rəhdiasiya təhlükəsizliyi haqqında”, “Su məcəlləsi haqqında” və digərləri buna misal ola bilər. Beynəlxalq təşkilatlardan BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının monitorinq qrupu, Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı, UNEP, UNESCO, Avropa Şurasının TACİS proqramı, NATO-n elm və texnika komissiyasını göstərmək olar.

Məlumdur ki, ətraf mühitin cirkənməsində mineral ehtiyatlardan istifadə olunması da mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı dqnıya iqtisadiyyatının inkişafında resurslarsız fəqliyyət göstərmək də mümkün deyildir.

Azərbaycan ərazisi Avrasiya qurşağının Aralıq dənizi Alp qırışıq sisteminin mərkəzi hissəsini əhatə etməklə, mürəkkəb quruluşu ilə seçilir. Burada qara, əlvan metallar, yanacaq, termal, mineral, kimya, tikinti materialları üçün zəngin xammal ehtiyatları vardır. Ölkəmizdə geoloji öyrənilmə işlərində ciddi nəəliyyətlər baş vermiş, sənaye əhəmiyyəti kəsb edən mineral-xammal ehtiyatları aşkar edilmişdir.

“Azərbaycan – 2020 Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında yeni mineral-xammal ehtiyatlarının və perspektiv strukturların aşkar olunması məqsədilə kəşfiyyat işlərinin daha da artırılması nəzərdə tutulur. Məsələn, respublikanın 29 rayonunda tikinti materialları və yeraltı suların mənimsənilməsi baxımından yeni olaraq 39 yataq aşkarlanmışdır. İstifadəyə verilmiş hər yeni hövzənin istismarı ilə bağlı yeni ekoloji problemlər də meydana çıxır. Məsələn, yeni istismar olunan qızıl yataqlarını göstərmək olar. Bu yataq Gədəbəy mis-qızıl massıvı ərazisində olduğundan, onsuz da degradasiyaya uğramış torpaqların vəziyyətində bir daha pozulmalar baş verir.

“Anglo-Asian Mining” şirkəti Azərbaycanda müqavilə ilə üç qızıl istehsal sahəsi yaratmışdır. AIMC şirkəti tərəfindən çıxarılan filiz mexaniki yolla – topa aşındırma üsulu ilə emal olunur. Bu üsulla il ərzində 1 mln.ton filizdən təqribən 2 ton qızıl istehsal olunur. Mexaniki qarışdırma üsulu ilə yuma qurgusu saatda 100 nominal ton filizi emal edir. Eyni zamanda əvvəllər perspektivsiz sayılan bəzi yataqlar artıq mənimsənilmiş və perspektivli mədənlər sırasına daxil edilmişdir. Cəvdar qızıl yatağı belə yataqlardandır. Bu yataq Daşkəsən inzibati rayonu ərazisində yerləşir. Ölkənin digər ərazisində aparılmış tədqiqatlar iqtisadi rayonlarda etibarlı mineral-xammal bazasının yaradılmasına imkan vermişdir.

Iqtisadi rayonlar üzrə aşağıdakı kimi paylanmışdır: [16]

Cədvəl 5

Iqtisadi rayon	Yataqların sayı
Abşeron	31 yataq
Quba-Xacmaz	32 “--”
Daglıq Şirvan	27 “--”
Şəki-Zakatala	30 “--”
Aran	24 “--”
Gəncə-Qazax	72 “--”
Yuxarı Qarabag	5 “--”

Lənkəran - Astara	15 “--”
Naxçıvan MR	17 “--”

Respublikamızın ərazisində eləcə də seysmogeodinamik şərait daima tədqiq olunur. Belə tədqiqatlar geodinamik proseslərin ölkə ərazisində intensivliyi, genişlənmə və yaxud sıxılma xarakterlərini öyrənmək məqsədilə aparılır. Potensial seysmik risk zonalarında regional və lokal monitorinqlərlə qiymətləndirmə hesablanır. 2012-ci ildən başlayaraq bu növ nəticələri əks etdirən xüsusi bülletenlər toplusu hazırlanır. Burada əsas məqsəd statistik, informasiya və proqnoz xarakterli məlumatların yarada biləcəyi fəsadlar barədə lazımi instansiyalara məlumat verməkdir. Məsələn, Abşeron yarımadasında təhlükəli sürüşmə sahələri adlı albom-vəsait tərtib olunub qurumlara təqdim olunmuşdur.

Eləcə də Bakı şəhərinin şimal-şərq hissəsinin seysmik mikrorayonlaşdırma xəritəsi tərtib olunmuşdur.

Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin fəaliyyətində regional-geoloji, geofiziki, hidrogeoloji və mühəndis-geoloji planların işlənməsi mühüm yer tutur. Regional-genetik tədqiqatlar əsasən respublika ərazisində metallogenik ırazilərin xəritəsinin tərtibi, həmcinin, yeni sənaye-genetik tipli yataqların aşkarlanmasına xidmət edir. Hazırda ölkə regionları üzrə eynimiqyaslı belə xəritələr ilə təmin edilmişdir. Xəritələr Böyük və Kicik Qafqazın Azərbaycan hissəsini, Naxçıvan qırışıq əyalətini, Dağlıq Talış zonasını əhatə edir.

Qeyd etmək lazımkdır ki, bu növ irimiqyaslı xəritələr də nəşr olunmuşdur. Onlardan meliorativ məqsədlər üçün hidroloji kompleks xəritələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Son 20 ildə ölkəmizin ərazisini əhatə edən geoloji və geofiziki planaalma işlərinə uyğun faydalı qazıntı xəritələri işlənilib hazırlanmışdır.

Mühəndis-geoloji xəritələrin tərtibi, bilavasitə su anbarlarının, kanalların çəkilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bəzi ərazilərdə isə nadir geoloji obyektləri, məsələn, Abşeron-Qobustan, Bakı arxipelaqı, Quba-Xınalıq, Qusar-Laza ətraflarını əks etdirən xəritələr çəkilmişdir.

Azərbaycan ərazisində təbiət abidələri və nadir geoloji obyektlər geniş yayılmışdır. Bunlar turizmin inkişafını təmin edən potensialdır.

Aparılan tədqiqatlar əhalinin sıx məskunlaşdığı ərazilərdə ekzogen-geoloji proseslərə (sürüşmə, yan eroziyası, yarganlar, abraziya, ucqunlar və c.) məruz qalma dərəcələrinin müəyyən olunmasına xidmət edir.

Hər bir genetik tipin fəallığı, dinamikası, onları formalaşdıran amillər öncədən araşdırılır və monitoring şəbəkəsi yaradılır. Bunların nəticəsidir ki, bu proseslər nəticəsində gəzlənilən təzahürlər və fəvqəladə hallar haqqında informasiyalar aidiyyət dövlət orqanlarına çatdırılır.

Son zamanlar Azərbaycanın 34 bölgəsində ekzogen-geoloji proseslərin 221-dən çox aktivləşmə zonası müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanın ərazisi geoloji quruluşunun öyrənilmə səviyyəsinə görə faydalı qazıntı axtarışı baxımından şərti olaraq 4 kəsində təmsil olunur.

1. Böyük Qafqazstruktur-metallogenik zonası.
2. Kicik Qafqaz – “-----”
3. Naxçıvan (Araz) - “-----”
4. Qərbi Xəzəryanı sahə

Birinci zonada hələ Sovet dönməsində ehtiyatları təsdiq edilmiş Avropada ən böyük yataqlardan biri Filizcay, ortamiqyaslı Kasdag və Katex polimetal yataqları vardır. Böyük Qafqazın Azərbaycan kəsiminin bu hissəsində perspektivli polimetal və mis-sink filizləri mövcuddur. Eləcə də burada qara, əlvan və nəcib metal filizləşmələri, minerallaşma nəqtələri və zonaları aşkar edilmişdir.

Böyük Qafqazın cənub yamacının ümumi filiz ehtiyatını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Qara metallar – M_n , Fe, Co, Ag, Cu
- əlvan metallar – Fe, TiO_2 , V, Mo, Au, M_n , Cu, Ag
- nəcib metallar - Au, Ag, Mg, Mo, Pt, Pd

Metalların yüksək tutumluluğu və minimal sənaye tutumu, bölgənin yüksək perspektivliyini göstərir.

Böyük Qafqazın cənub yamacı eyni zamanda qeyri-filiz qazıntıları ilə də zəngindir. İlk dəfə olaraq Bazardüzü, Şahdag, Qarxun-Əlik sahələrində hidrotermal zonalarda qızıl tutumu qeydə alınmışdır. Onların sınaq tutumu belədir: Bazardüzündə 0,8-2,4 q/t, Qarxun-Əlik sahəsində 0,8-4,0 q/t. Nəcib metalların yerləşməsinə aşağıdakı sahələrə ayırmaq olar:

- Qarbi Şahdag sahəsi
- Şərqi Qırxbulaq sahəsi
- Saralcay-Qaracay sahə
- Qərsələ sahəsi[5]

Burada istilik enerji xammalının da əhəmiyyəti böyükdür. Enerji xammalını qonur kömür, yanar şist və asfaltitlər təmsil edir. ərazinin Acınohur, Türyancaý-Girdimancay arası sahəsində qonur-kömür yatağı aşkar edilmişdir ki, onun da qalınlığı 3-5 m, faydalı lay qatı isə 5 km məsafədə uzanır. Bu kömürün istilikkeçirmə qabiliyyəti 1680-3686 kkal/kq-ə çatır. Bu ərazidə həmçinin bitum, asfaltit. Bor, inşaat materialları aşkar edilmişdir.

İkinci zonada filiz faydalı qazıntılarının bütün qruplarını əhatə edən metalların çoxu yayılmış və sənaye əhəmiyyəti kəsb edirlər.

Daşkəsən filizli bölgəsində dəmir filizi, kobaly, manqan, Gədəbəydə mis, qızıl, mis-porfir, hematit. Qazax-Tovuz bölgəsində polimetal-qızıl, manqan və digər yataqlarını göstərmək olar. Bütün bəlgələr qeyri-filiz qazıntıları, eləcə də tikinti materialları ilə zəngindir. Ölkədə iqtisadiyyatın inkişafı. O cümlədən sənaye məqsədilə mineral-xammal ehtiyatlarının tələbat durumundan asılı olaraq yenidən qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Kicik Qafqaz metallogenik zonasında qara, əlvan metallar, nadir torpaq elementləri, nadir torpaq elementləri, nəcib metallar, radioaktiv metalların əniş yayılmış sahələri öyrənilmişdir. Əblə ərazisində 35 nöqtədə aparılmış ölçmələrə əsasən kaliumun miqdarı 8033-115269 ppm arasında dəyişir. Uran və torium nisbətən az müşahidə olunmaqla hər nöqtədə 4-30 ppm və 9-20 ppm miqdarında müşahidə edilmişdir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, ərazidə radioaktivliyin yüksək olmasına əsas səbəb kalium elementidir.

Üçüncü metallogenik zonasında filiz və qeyri-filiz yataqları geniş yayılmışdır. Burada Ələhi M_n yatağı, Kvanus və Bicənək qara metal növləri vardır. əlvan metal filizləri daha geniş yayılmışdır. 1952-ci ildən istismar olunan Paragacay M_o , 1908-ci ildən Gümüşlü polimetal, 1919-cu ildən Agdərə kolcedan-polimetal yataqları tanınır və perspektiv əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda Kilit volfram yatağı da zəngin yataqdır. Yoxlanmışdır ki, burada volfram oksidinin tutumu 0,01-0,82%, hətta 1,08% təşkil edir. Qızıl Araz metallogenik zonasında yerləşir. Burada damar tipli Agyurd, Piyazbaşı, Şəkərdərə və digər əhəmiyyətli yataqlar mövcuddur. Qızılın tutumu 1,5-2.5 q/t arasında dəyişir. Bölgədə hətta radioaktiv birləşmələr də müşahidə olunur.

Naxçıvan MR ərazisində, qeyri-filiz və inşaat materialları ehtiyatları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, burada təbii soda, bor, dolomit, mineral boya, seolit xammalı, mis, uran, duz ehtiyatlarını göstərmək olar.

Dördüncü Xəzəryanı sahə Azərbaycan ərazisinin geniş hissəsini tutur. Bu ərazi zəngin qeyri-filiz təyinatlı və yüksək keyfiyyətli inşaat materiallarına malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Altıagac-Xızı və Sumqayıt cökmə suxur qatı sahəsində Manqan filizi layları yerləşir. Onun tutumu 20-35% müəyyən edilmişdir. Hətta onun ehtiyatının 100 mln. Tondan çox olduğu bildirilir.

Axtarışlar və tədqiqatlar regionda mis yataqlarının olduğunu təsdiq etmişdir. Biləsuvar –Seyidoval, Əliabad – Hamarat və Paşagöl ərazilərində bu öz təsdiqini tapmış və 0,5-1.3% tutumlu olduğu müəyyən edilmişdir. Paşagöl sahəsindən götürülmüş sınaqlarda qızıl və gümüş olduğu aşkarlanmışdır. Lerik ərazisində 1,3-5% tutumu olan C_u , Dağlıq Talış bölgəsində də mis, qızıl tapılmışdır. Həmcinin, Lənkəran-Astara arası sahilyanı zolaqda qumlarda qızılın kifayət qədər perspektiv göstəricisi olan (500-1000) dənələr aşkar edilmişdir.

Göstərilənlərdən aydın olur ki, ərazimizdə daim aparılan tədqiqat işləri nəinki göstərilən, hətta yeni-yeni yataqların kəşf olunmasını tələb edən istiqamətlərin olması vacibdir.

Təbii resurslardan istifadə iqtisadi baxımdan vacib və önəmli sahə olduğu kimi, eyni zamanda ətraf mühitin cirkənməsində başlıca yer tutan amillər hesab

olunur. Bu baxımdan ərazilərin mənimsənilməsində ekoloji problemlərin yaranması və aradan qaldırılması yolları da nəzərə alınmalıdır.

2.3. İşgal altında olan sərvətlərin vəziyyəti

Bəşəriyyət tarixində ən dəhşətli hadisələrdən biri, məhz qəddar dağıdıcı oluması ilə xarakterizə olunan və hec vaxt unudulomayan erməni vandalizmidir. Bu sözün özünün məyası vəhşilik, mədəniyyətsizlik deməkdir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı dəfələrlə həyata keçirdiyi vandalizm siyasəti nəticəsində soyqırımlar olmuş, torpaqlarımız zəbt edilmiş vəö talan edilmişdir. Ermənilər işgal etdikləri ərazilərdəki bütün tarixi abidələri, mədəniyyət mərkəzlərini, təbii resurslarını qarət və talan etmişlər. Hətta meşələri, qiymətli ağacları yandırmış, sərvətlərimizə və ekoloji duruma böyük zərbə vurmuşlar. İşgal olunmuş ərazilərdə törədilən ekoloji vandalizm nəticəsində ətraf mühitə, onun amillərinə dəyən zərər və onların miqyasını öyrənmək üçün Ekologiya və TS Nazirliyi əəniş monitorinqlər aparmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, işgal olunmuş ərazilər özünəməxsus geoloji quruluşa malikdir. Həmin ərazilər geoloji-tektonik inkişaf şəraitinə, metallogenik xüsusiyyətlərinə görə digər ərazilərdən fərqlənir. Kicik Qafqaz meqantiklinorumunun cənub-şərq hissəsini əhatə edir və filiz, qeyri-filiz ehtiyatları ilə zəngindir. Bu ərazidə sənaye əhəmiyyətli və perspektivliyi ilə seçilən xammal yataqları mövcuddur. Bunu aparılan genetik, geoloji, geofiziki və geokimyəvi tədqiqatlar sübut edir. Hələ Sovet dönməsində Azərbaycanın qiymətli filiz yataqları yerləşən torpaqlarının bir hissəsi işgalçı dövlətə hədiyyə edilmişdir. Məsələn, Kəlbəcər rayonunda qızıl yataqlarını göstərmək olar.

Cədvəl 6

Azərbaycan Respublikasının ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işgal olunmuş rayonlarında yerləşən faydalı qazıntı yataqları[16]

S\S	Rayonun adı	Faydalı qazıntı yatağının adı	Xammalın növü
-----	-------------	-------------------------------	---------------

1	Tərtər rayonu	Qızılbulaq misli-qızıl yatağı	Qızıl-mis
		Mehmanə polimetall “---”	Qurguşun, sink
		Agdərə mişar daşı “---”	Əhəngdaşı
		Şorbulaq –III mişardaşı “---”	Əhəngdaşı
		Agdərə gəc “---”	Gəc
2	Şuşa rayonu	Şuşa üzlük daşı “---”	Mərmərlənmiş daş
		Şuşa gil “---”	Gil
		Tikinti daşları “---”	Əhəngdaşı
		Şirlan mineral su “---”	Mineral sular
		Turşsu mineral su “---”	Mineral sular
3	Xocalı rayonu	Xocalı gil “---”	Gil
		Zərinbax üzlük daş “---”	Mərmərlənmiş daş
		Agcay üzlük daş “---”	“-----”
		Xankəndi qum-cıncıl “---”	Qum-cıncıl
4	Xocavənd rayonu	Edişə üzlük daşı “---”	Qabbro-diabaz
		Xocavənd tikinti daşı “---”	əhəngdaşı
5	Kəlbəcər rayonu	Zod qızıl yatağı	Qızıl
		Agbulaq qızıl “---”	“-----”
		Tutqun “---”	“-----”
		Agyataq civə “---”	Civə
		Lökəy “---”	Civə, sürmə
		Şorbulaq civə “---”	Civə
		Kilsəli müşardaşı “---”	Əhəngdaşı
		Keşdək gil “---”	Gil
		Kecəldag perlit “---”	Perlit
		Aşağı və Yuxarı İstisu “---”	Mineral sular
		Keşdək mineral su “---”	“-----”
		Tutqun –Qarası mineral su “---”	“-----”
		Mözəy “---”	“-----”
		Qoturlu “---”	“-----”
6	Lacın rayonu	Çilgəz civə “---”	Civə
		Narzanlı civə “---”	Civə
		Əhmədli müşardaşı “---”	Tuf
		Hocaz üzlükdaşı “---”	Mərmərdası
		Novruzlu gil “---”	Gil
		Yuxarı Həkəri qum-cıncıl “---”	Qum-cıncıl
		Quşcu pemza “---”	Pemza daşı
		Minkənd mineral su “---”	Mineral sular
7	Qubadlı rayonu	Quşcu pemza “---”	Travertin
		Mineral su “---”	Mineral sular
8	Zəhgilan rayonu	Veynəli qızıl “---”	Qızıl
		Oxcucay üzlük daş “---”	Mərmər daşı
		Zəhgilan soda xammalı “---”	Əhəngdaşı

9	Fizuli rayonu	Barfaz və Zəngilan “---”	Porfilit, əhəngdaşı
		Zəngilan, qum-cıncıl “---”	Qum-cıncıl
		Dövlətyarlı mişardaşı “---”	Əhəngdaşı
		Dilagarda “---”	“-----”
		Kürdmahmudlu gil “---”	Gil
10	Cəbrayıl rayonu	Qurucay qum-cıncıl “---”	Qum-cıncıl
		Tulus mişar daşı “---”	Tuflu qum daşı
		Qaracallı gil “---”	Gil
		Soltanlı qum “---”	Qum
		Veysəlli sement xammalı “---”	Vulkan külü
		Mineral gəc “---”	Gəc
11	Agdam rayonu	Agtepə tikinti daşı “---”	Əhəngdaşı
		Şahbulaq mişardaşı “---”	Əhəngdaşı
		Giləblı üzlük daşı “---”	Mərmər
		Agdam gil “---”	Gil
		Qarqar cay, Xacıncay “---”	Qum-cıncıl

Cədvəldən göründüyü kimi Kicik Qafqaz ərazisinə düşən rayonların mineral-xammal sərvətləri sənaye əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, zəngin ehtiyata malikdirlər. İşgalçı dövlət onların bəzilərindən istifadə edir, lakin qalanlarını talan edir, talayır, qonşu dövlətlərə satır. Rusiyanın şəhərlərində dünya əhəmiyyətli İstisu mineral suları satılır.

Yuxarı Qarabag ərazisinin xammal resursları keyfiyyətinə görə də fərqlidir. Şahbulaq yatağının mişar daşı sıxlığına görə digər ərazilərdən fərqlənir. Ölkəmizin cox yerində istisu mineral suyu var, lakin Kəlbəcər ərazisində yerləşən istisu təkcə Karlo-Vari suyundan geri qalır. Bu ərazidə yerləşən metal filizləri sənaye əhəmiyyəti kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, Kicik Qafqazı Azərbaycanın Uralı adlandırırlar. Termal suları, meşə sərvəti ilə seçilən region hələlik işğalcıların təsiri altındadır. Yaxın gələcəkdə azad olunacaq ərazilərin resurs potensialı ölkə iqtisadiyyatının daha da inkişaf etməsinə təkan verəcəkdir.

FƏSİL III.ƏTRAF MÜHİTİ CİRKLƏNDİRƏN AMİLLƏRƏ QARŞI MÜBARİZƏ TƏDBİRLƏRİ

3.1`. Təbii komponentlərin mühafizə tədbirləri

İnsan fəaliyyətindən asılı olmayaraq onun əhatəsində olan canlı və cansız təbiətin məcmusu ətraf mühit adlanır. ətraf mühitin mühafizəsi dedikdə təbii varlıqların dəyişmələrə yol verilməməsi nəzərdə tutulur. Ətraf mühitin qorunmasında cirkəndirici mənbələrin azaldılması mütləqdir. Sağlam nəslin yaşaması üçün mühitin mühafizəsi, insanların sağlam şəraitdə yaşaması gərəkdir.

Qanunvericilikdə deyildiyi kimi, ətraf mühitin mühafizəsi hər bir vətəndaşın vəzifəsidir.

Azərbaycanda ekoloji siyasətin əsas konsepsiyası 1969-cu ildən həyata keçirilməyə başlamış və bu gün də uğurla davam edir. Bu müddət ərzində çoxlu sayda qanun və qərarlar qəbul edilmişdir.

Ətraf mühit dedikdə ilk əvvəl canlı aləmin yaşaması ilə səciyyələnən təbii şərait başa düşülür. İnsanların onun komponentlərindən istifadə etdikləri qədər onu dəyişdirməyə də cəhd edirlər. Məsələn, bəzi ərazilərdə sənaye çox inkişaf etdiyindən mühitin cirkəlməsi sürətli gedir. Metallurgiya, energetika, neft-kimya, kimya, yanacaq sənayesi daha çox cirkəndirici sahələrdir. Onların atmosfərə atdıqları azot və kükürd oksidlərinin nəticəsində turşulu yağışlar, karbon qazının nəticəsində isə “Parnik effekti” yaranır. Bunun nəticəsində səhrələşmə prosesi sürətlənə bilər.

Azərbaycandan da belə proseslər yarı keçməmişdir. Çünki burada əsas sənaye istiqamətlərindən biri, məhz energetikadır. Səhrələşmə prosesini, Xəzər dənizinin cirkəlməsini, cayların vəziyyətini, tullantıların idarə olunması və s. göstərmək olar.

Qeyd olunduğu kimi, atmosferi cirkəndirən mənbələrdən biri oraya müxtəlif qazların daxil olmasıdır. Bunu üçün müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Məsələn, mümkün qədər qaz yanacağından az istifadə etmək, stansiyaların faydalılığını artırmaq, enerjinin normadan artıq sərfiyyatını azaltmaq, yanma prosesinin optimal uyğunluğuna riayət etmək lazımdır. Bunun üçün alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunması məqsədəuygundur.

Hazırda bütün dünyada səhrələşmə prosesi ekoloji problemlərdən biri hesab olunur. Bu prosesin hələlik tam meyarları müəyyən edilməmişdir. Lakin onun yaranma səbəblərindən biri antropogen təsirlərin olması mütləqdir. Həmcinin quraqlıq ərazilərdə yerin üst qatının bioloji potensialının pozulması və degradasiyası prosesi baş verir. Səhrələşmə elə prosesdir ki, hətta o, özünü istifadə olunan əkinçilik torpaqlarında da büruzə verir. Bunların qarşısının alınması üçün dövlət mütləq fitomeliorasiya tədbirlərini həyata keçirməlidir. Torpaqların

yuyulması da bu baxımdan faydalıdır və həmin torpaqlarda bəzi sort bitkilər əkilə bilər. (məsələn, duzadavamlı bugda, pambıq)

Son zamanlar sənayenin sürətli inkişafı ilə bağlı atılan tullantıların emalı ilə bağlı lazımi tədbirlərə ciddi diqqət yetirilməmişdir. Ona görə də həm ətraf mühitə, həm də insan sağlamlığına həddən artıq təsirlər olmuşdur. Ekoloji tarazlığın pozulması təkcə bu amildən asılı deyildir. Eyni zamanda atmosfer havasının, su hövzələrinin cirkənməsi, tullantıların çeşidlənmədən yerləşdirilməsi və digər amillər də təsir edən amillərdir. Ətraf mühitin cirkənməsində neft və qaz neft məhsulları, kimya və neft məhsulları, kimya və neft-kimya, tikinti materialları tullantıları, metallurgiya, nəqliyyat vasitələri də xüsusi rol oynayır.

Təlimata görə hər bir tullantı müəyyən normativlər cərcivəsində ətraf mühitə atılmalıdır. əslində bu normativlərə əməl olunmadığından cirkənmələrin həcmi artır.

Daxili ərazilərdən fərqli olaraq Xəzər dənizində də cirkənmə aktiv forma almışdır. Bakı buxtası. Sumqayıt sahili zolağı cirkənmə səviyyəsinə görə fərqlənir. Bakı buxtası 22 km-lik sahil zolağını əhatə edir. Məlumdur ki, uzun müddət kanalizasiya sistemi olmamış, sənaye müəssisələrindən axıdılan sular təmizlənməmiş axıdılmış və ona görə də buxtanın su mühiti tamamilə cirkənmişdir. Hətta dib hissədə 6-7 m qalınlığında neft məhsullarının cöküntü qatı yaranmışdır. Cöküntülərdə neft məhsullarının miqdarı hər kiloqramda 25-30 mq-a çatır. Sahil kollektoruna daxil olan sular tam həcmdə Hövsan aerasiya stansiyasına axıdılması məqsədəuygundur. [2]

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər suyunun cirkənməsinin qarşısını almaq üçün yeni təmizləyici qurğular alınmış və quraşdırılmışdır. Hələlik belə qurğuların sayı yetərinə deyildir.

Azərbaycan Cənubi Qafqazın su tranzitinin aşağı axarında yerləşir. Odur ki, cirkəndirici təsirlərə sərhəd hüdudundan kənarda məruz qalır. Cay axımının da 70% kənarda formalaşır. Məlumdur ki, qonşu ölkələrin müxtəlif fon tərkibli cirkəb suları Kür və Araz vasitəsilə ölkənin ərazisinə daxil olur. Məsələn, Ermənistan ərazisindən ildə təqribən 350 mln. M^3 , Gürcüstandan isə 330 mln. m^3 cirkənmiş su

axıdılır və nəticədə Kür çayı ağır metallar, fenollar, neft məhsulları və digər zərərli maddələrlə cirkəlir.[12]

Xatırladaq ki, ölkə əhalisinin icməli su təminatının 75%-ə qədəri Kür və onun qolları hesabındadır. Bu baxımdan Kür suyunun monitorinqi daim Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin diqqət mərkəzindədir. Onların nəticələri mütəmadi olaraq əlaqədar təşkilatlara, müvafiq qurumlara və qərar qəbul edən hüquqi şəxslərə göndərilir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan “Sərhəddən keçən su axınları” barədə Helsinki Konvensiyasını beynəlxalq normalar çərçivəsində ratifikasiya etmişdir. Bu problemin həlli Ermənistan və Gürcüstan tərəfindən daim cətinləşdirilir.

Məişət və istehsalat tullantılarının yığılması, daşınması, emalı və yerləşdirilməsi də mühüm problemlərdən biridir.

Bununla əlaqədar iri şəhərlərdə və onların ətrafında antisanitariya vəziyyətləri nəzərə cəpacaq dərəcədədir. Məsələn, Bakı şəhərində zibilxanaların sayı ilbəil artmaqdadır. Bu da ətraf mühitə, əsasən də insan sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Prosesin belə davam etməsinə yol vermək olmaz. Qeyri-qənaətbəxş hallardan biri sənaye tullantılarının idarə olunmasında olan çatışmamazlıqlardır. Cətin vəziyyət əsasən metalların qalvanik üsulla emalındadır. Proses zamanı ətraf mühitə cirkab sular axıdılır və onların icərisində zərərli olan sianid, sink, nikel, xrom, qalay, mis və s. maddələr vardır. Xatırladaq ki, yağışlar cöküntüləri yuxarıdan yuyaraq alcaq ərazilərə gətirir və nəticədə cirkələnmiş ərazilərin sahəsi artır. Odur ki, bu növ cirkəndirici tullantılar normativ səviyyəsində atılmalı və ya hədd səviyyəsində qədər təmizlənməlidir. Bunalar ciddi nəzarət məqsədilə ətraf mühitin mühafizəsi departamenti yaradılmışdır. Departament qanunvericilik əsasında dövlət tərəfindən nəzarəti həyata keçirən səlahiyyətli orqandır. Eləcə də, o, ətraf mühit və təbii sərvətlərin mühafizəsini, qorunmasını həyata keçirir və məsuliyyət daşıyır. Departamentin fəaliyyətinə digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələr də daxildir.

Ətraf Mühitin Mühafizəsi departamentinin tabeliyinə Bakı şəhər və 15 ərazi şöbələri daxildir. Onlar dövlət nəzarətini həyata keçirən, cirkəndirici amillərin

vəziyyətini, onların mənşəyini araşdıran, qiymətləndirən və proqnozlaşdıran orqanlardır.

Şöbələrin mühüm vəzifələrindən biri xidməti ərazilərdə təbii sərvətlərin öyrənilməsi, bərpası, mühafizəsi, onlardan səmərəli istifadə olunması, ekoloji təhlükəsizliyin təminatı və bioloji müxtəlifliyin qorunması üzrə dövlət siyasətini həyata keçirməkdədir. Eyni zamanda təkliflər irəli sürmək, proqramların yerinə yetirilməsində iştirak etmək hüququna malikdir. Qanun pozuntularına görə cərimələr tətbiq olunur və başqa cəza tədbirləri secilir. Məsələn, 2003-2015-ci illər ərzində su ehtiyatlarının mühafizəsi üzrə 3000-dən çox akt, 1200-ə qədər protokol imzalanmış və onlara müvafiq olaraq tətbiq edilmişdir. Atmosfer havasının mühafizəsi üzrə 5800-dən çox akt, 1400 protokol tərtib olunmuş, bir milyon manata qədər cərimələr tətbiq edilmişdir.

Torpagın mühafizəsi üzrə 2000-dən çox akt, 490-a qədər protokol tərtib olunmuş, 240-dan çox iş üzrə cərimə aktları tətbiq edilmişdir.

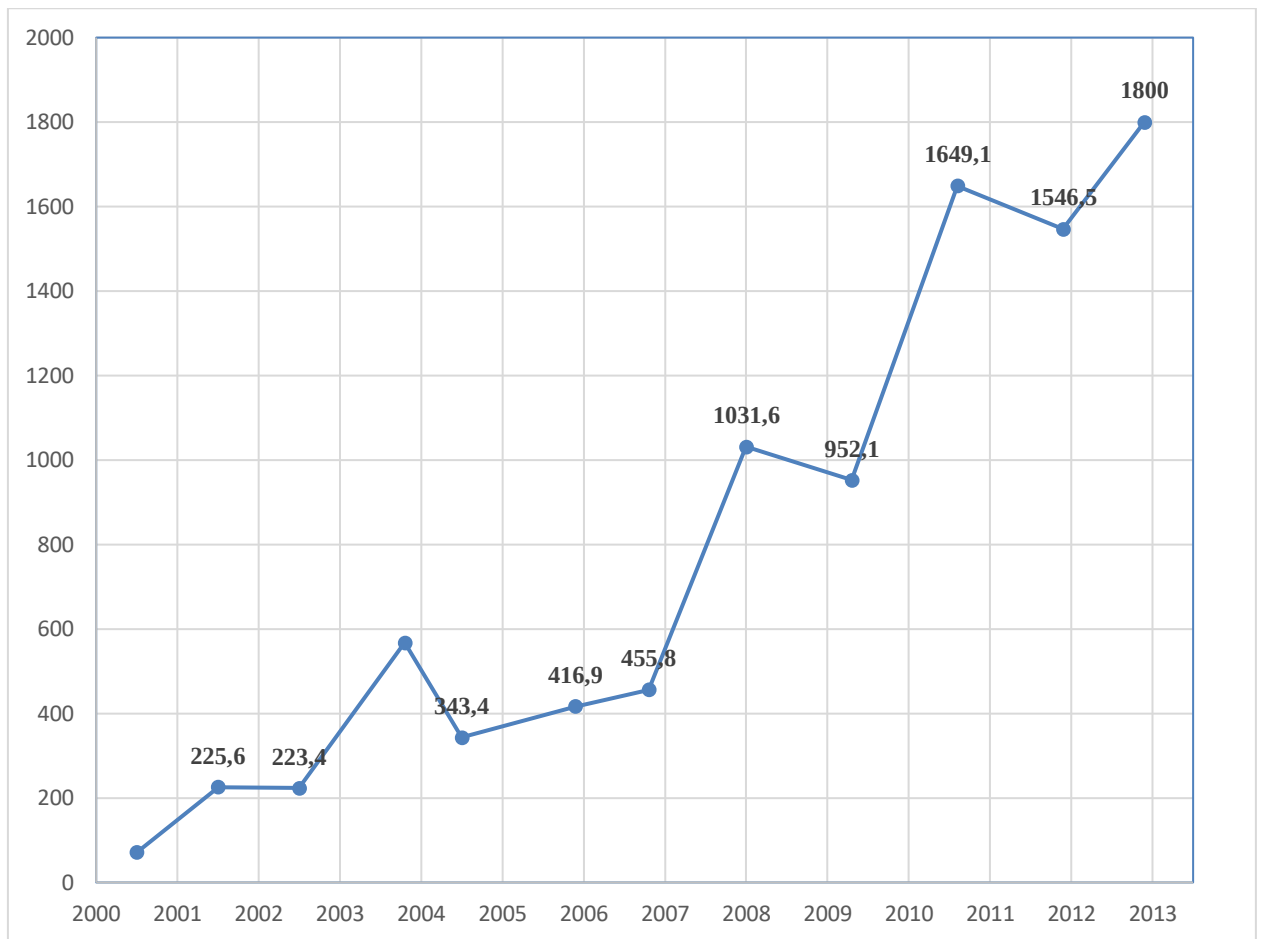
Məişət və istehsalat tullantılarına görə, həmçinin çoxlu sayda protokol və aktlar tərtib edilmiş, hüquqi və fiziki şəxslər milyonlarla manat məbləğində cərimələnmişlər.

Bitki örtüyünün mühafizəsi xüsusilə fərqlənir. Meşələrin qırılması, nadir ağacların məhvi üzrə on üç mindən çox protokol tərtib edilib, məhkəmə baxışları olmuş və xeyli miqdarda cərimələr müəyyən olunmuşdur.

Balıq ehtiyatlarının mühafizəsi üzrə 1500-dən çox akt və protokollar tərtib olunmuş, ümumilikdə 300 min manata qədər cərimələr yazılmışdır. Son 15 il müddətində görülmüş işlərin nəticəsi olaraq qeyd etmək olar ki, hər sahədə xeyli işlər görülmüşdür.

2013-cü ildə ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fonduna daxilolmalar 15 dəfədən çox artmış və üç milyon 200 min manatdan çox olmuşdur.

Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Dövlət Fonduna daxilolmalar (min manatla)[17]

XX əsrin axırlarında dünya ölkələrində ətraf mühit və insan sağlamlığı üçün real təhlükəyə cevrilən təhlükəli tullantıların idarə olunması problemə cevrilmişdir. Eyni zamanda tullantılar qeyri-qanuni dövr edirdi. Buna görə BMT-nin ətraf mühit üzrə Proqram Rəhbərləri Şurası tərəfindən konfrans çağırılmışdır. Konfrans 5 may 1992-ci ildə İsveçrənin Bazel şəhərində baş tutmuşdur. Burada təhlükəli tullantıların sərhədlərarası daşınması və kənarlaşdırılması müzakirə edilmişdir. Qəbul edilmiş konvensiyada 180-dən çox ölkə üzv olmuşdur.

Bazel Konvensiyası beynəlxalq səviyyədə təhlükəli tullantıların daşınması, idarə olunmasının yeni norma, qayda və hüquqi əsaslarını əhatə edir. Həmcinin, burada təhlükəli tullantılar üzərində monitoring və nəzarət mexanizmi müəyyən edilmişdir.

Bazel konvensiyasının prinsipləri ətraf mühitin mühafizəsi baxımından təhlükəli tullantıların sərhədlərarası dövriyyəsinə ciddi şəkildə tənzimləyir.

Tərəfdaş ölkələrin tullantıların idarə olunması sisteminin təmin edilməsi yerinə yetirir. Konvensiya aşağıdakı prinsiplərin yerinə yetirilməsinə cavabdehdir:

- Təhlükəli tullantıların idarə edilməsində sərhədlərarası daşımanın minimuma endirilməsi;
- Tullantıların müəyyən üsullarla mümkün qədər yaxın ərazilərdə istifadəsi və məhv edilməsi;
- Tullantı mənbələrində onların azaldılması və qarşısının alınması;[13]

Azərbaycan Respublikasında da təhlükəli tullantıların idxalı, ixracı və tranzit daşınmaları prosesləri də mövcuddur. Bu, əsasən müvafiq qanunvericiliyə əsasən yerinə yetirilir. Azərbaycan Respublikası 16 fevral 2001-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Bazel Konvensiyasına qoşulmuş və burada səlahiyyətli orqan kimi Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi təyin edilmişdir. Təhlükəli tullantıların idarə olunmasında ölkəmizdə uzun illərdir ki, problemlər mövcud olmuş və olmaqdadır. Belə hallar əsasən tullantıların düzgün idarə olunmaması ilə bağlıdır. Məsələn onların uzun müddət müəssisələrin ərazisində yığılaraq qalması, poliqon və ya zibilxanalarda saxlanması, ucotun aparılması, texnologiyaların zəifliyi, təkrar istifadənin olmaması və s. göstərmək olar. Təhlükəli tullantıların idarə olunması baxımından beynəlxalq təşkilatlar və ölkələrlə sıx əlaqələr yaratmaq vacibdir. Hətta onların təcrübələrini öyrənmək də məqsəduyğundur.

Konvensiyanın tələblərinə uyğun olaraq səlahiyyətli orqan tərəfindən bir sıra işlər həyata keçirilmişdir:

- Təhlükəli tullantıların ucotunun aparılması məqsədilə “İstehsalat və məişət tullantıları haqqında” Qanuna müvafiq tullantıların pasportlaşdırılması qaydası işlənmiş və Nazirlər Kabinetində təsdiq edilmişdir. Eləcə də, beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırmaq üçün dövlət strategiyası işlənib hazırlanmış, Nazirlər Kabinetinin 25 avqust 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Mühüm tədbirlərdən biri də təhlükəli tullantıların qəbulu, zərərsizləşdirilməsi məqsədilə standartlara cavab verən poliqonların tikintisidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə ərazinin civə tullantılarından təmizlənməsi və təhlükəli tullantıların basdırılması üçün poliqonun tikilməsi layihəsi həyata keçirilmişdir. Bu layihə Sumqayıt şəhərində “Səthi aktiv Madəələr” zavodunun civə tullantılarından təmizlənməsi və basdırılmasını nəzərdə tuturdu. Həmin poliqon 2004-cü ildə istismara verilmiş; normalara cavab verir və qafqazda analoqu olmayan poliqondur. Poliqonda hücrələrin ümumi tutumu 650 min m³-dir. Sumqayıt zavodundan poliqona 130 min m³-ə qədər civə tərkibli slam daşınıb yerləşdirilmişdir. Həmcinin “BP” şirkətinin, “Təmiz şəhər” ASC-nin tullantıları da burada yerləşdirilir və zərərsizləşdirilir. Təhlükəli tullantıların idarə olunması üzrə Milli Mərkəzdə işlərin aparılması üçün müasir texnika və avadanlıqlar, ixtisaslı işçi qüvvəsi vardır.

Tullantıların idarə olunması müvafiq hüquqi-normativ aktlarla tənzimlənir. Əslində istehsalat və məişət tullantıları haqqında qanun Bazel Konvensiyasından əvvəl qəbul edilmişdi. Əvvəllər tullantıların təhlükəlilik xüsusiyyətləri müvəqqəti yəsnifat sistemi ilə müəyyən edilirdi. Bu isə ətraf mühitə və insan sağlamlığına dəyə biləcək zərəri tam əhatə edə bilmirdi. Məhz bu növ təsirlər Konvensiyada öz əksini tapmışdı. Səlahiyyətli orqan tərəfindən sistemin təkmilləşdirilməsi üçün təhlükəli tullantıların inventarlaşdırılması qaydası da işlənmişdir. Bu birbaşa tullantıların yığılması, çeşidlənməsi, basdırılması və yha utilizasiyası qaydalarına xidmət göstərir. Bunların icərisində idxalı, ixracı qadagan olunan tullantılar da yer alır ki, onların da təhlükəlilik dərəcəsi müəyyən olunduqdan sonra siyahı Dövlət Gəmrük Komitəsinə təqdim edilir.

Respublika ərazisində formalaşan təhlükəli tullantıların statistik materiallarının ümumiləşdirilməsi məqsədilə səlahiyyətli orqan ilə dövlət Statistika Komitəsi arasında müqavilə imzalanmışdır. Burada Bazel Konvensiyasının tələbləri əsas götürülür. Qeyd edək ki, təhlükəli tullantıların idarə olunmasını tənzimləyən qanunvericilik bazası mövcuddur. Burada əsasən Nazirlər Kabinetinin müxtəlif sahələri əhatə edən qərarlarıdır. Qərarlar sənaye tullantılarını əhatə etdiyi kimi, həm də təbii resursların istifadəsindən, təbii hadisələrdən yaranan tullantıları da şzündə birləşdirir.

Tullantıların idarə olunması sahəsində qanunvericilik bazasının beynəlxalq tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi və bu sahədə yeni meyillərin yaradılması davam etdirilir.

**Istehsal və istehlak tullantılarının yaranması, istifadə edilməsi və
zərərsizləşdirilməsi (min ton)[17]**

Cədvəl 7

	2010	2011	2012	2013
Tullantıların miqdarı	2281,5	2789,7	3096,7	2575,6
Adambaşına düşən, kq	255	308	338	277
Istifadə edilmiş zərərsizləşdirilmiş tullantıların miqdarı	476	572,2	665,4	589,1
Adambaşına düşən, kq	53	63	73	64

**Təhlükəli istehsalat tullantılarının yaranması, istifadə edilməsi və
zərərsizləşdirilməsi (min ton)[17]**

Cədvəl 8

	2010	2011	2012	2013
Yaranmış təhlükəli tullantıların miqdarı	140,0	185,4	297,0	202,7
Istifadə edilmiş təhlükəli tullantıların miqdarı	5,5	3,6	6,3	0,6
Zərərsizləşdirilmiş təhlükəli tullantıların miqdarı	58,4	37,1	113,9	86,4

Ayrı-ayrı şəhərlər üzrə təhlükəli istehsalat tullantılarının yaranması (min ton)[17]

Cədvəl 9

	2010	2011	2012	2013
Azərbaycan Respublikası	140,0	185,4	297,0	202,7
O cümlədən şəhərlər üzrə:				
Bakı	139,2	183,5	294,7	133,8
Mingəcevir	0,0	0,0	0,0	0,0
Sumqayıt	0,7	1,2	1,0	0,7
Şirvan	0,1	0,06	1,2	3,9

3.2. Ekoloji siyasətdə yeni layihələrin tətbiqi

Ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi dövlətin daim diqqətində olan məsələdir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, ekoloji problemlərin həlli sahəsində böyük işlər görülür. ətraf mühitin mühafizəsi, insanların sağlamlığı, ekoloji tarazlığın bərpası və s. məsələlər mühüm problemlərdəndir. Ekoloji cəhətdən dayanıqlı inkişaf xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sosial-iqtisadi inkişaf, müşələrin bərpası, artırılması üzrə milli proqramlar qəbul edilir və uğurla yerinə yetirilir. Ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks proqram qəbul edilmişdi. Dövlətin iqtisadi inkişafının 2018-2022 strateji planında ekoloji təhlükəsizliyə xüsusi yer ayrılmışdır. Ekoloji problemlərin həlli sahəsində bütün ölkə ərazisi nəzərə alınmaqla, təbii mühitə antropogen təsirlər və onun nəticələri araşdırılır.

Plana uyğun olaraq həm daxili rayonlarda, həm də Xəzər dənizində ekoloji problemlərin mövcudluğu və həlli istiqamətində işlər aparılır.

H.Əliyev Fondunun, ADEA ictimai Birliyinin dəstəyi və bilavasitə iştirakı ilə keçirilən kompaniyalarda yaşıllaşdırma işləri sürətlənmiş, biomüxtəlifliyin qorunmasında ciddi dönüş yaranmışdır.

Bakı və onun ətrafında yaşıllıqların salınması artıq ənənəyə çevrilmişdir. Xatırladaq ki, Bakı və Abşeron yarımadasında iki milyondan çox ağac və kollar əkilmişdir. Meşə fonduna aid olmayan ağac və kol bitkilərinin mühafizəsi və artırılması, əsasən həm estetik görünüşü, həm də sürüşmələrə qarşı tədbirləri təmin edir.

Göstərilən ərazilərdə yaşıllıqların genişləndirilməsi bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə baş tutur: münbit torpaq gətirilir, müasir damcı sisteminin istifadə olunur, mütəmadi qulluq edilir və s. Eyni zamanda yeni su xətləri çəkilmiş və su anbarları tikilmişdir.

Yeni layihələrdən biri əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Dövlətin göstərişi göstərişi və sərəncamlarına uyğun olaraq Azərbaycanın rayonlarında əhalinin təmiz su ilə təmin olunması məqsədilə işlər görülmüşdür. Yeni artezian quyular qazılmış, evlərə, kəndlərə su çəkilmişdir. Kür-Araz boyu və digər məntəqələrdə 35 sutəmizləyici qurgular quraşdırılmışdır.

Həyata keçirilən pilot layihələrdən biri də dəniz suyunun duzsuzlaşdırılması üzrə pilot layihələrinin hazırlanmasıdır. Bu məqsədlə tender keçirilmiş və qalib şirkət müəyyən edilmişdir.

“Kompleks Hidrometeoroloji və Ekoloji Tədqiqat Elm Mərkəzi”nin fəaliyyəti genişləndirilmişdir. Tufandag ərazisində 4161 m hündürlükdə üçüncü Avtomat Meteoroloji Stansiya quraşdırılmış, günəş enerjisi ilə təmin olunaraq istifadəyə verilmişdir. Şahdag zirvəsinə yaxın ərazidə isə müşahidə və texniki xidmət binası tikilmiş, avtomat meteoroloji stansiya əlavə günəş və külək enerjisi ilə təmin olunmuşdur. Bunlar da pilot layihələrdir.

Ekologiya ili adlandırılan 2010-cu ildən başlayaraq beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində daha geniş tədbirlər planlaşdırılmış və yerinə yetirilmişdir. Bu illər ərzində bir sıra region dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa dair sazişlər razılaşdırılmış və tədbirlər keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası ilə Belarus Respublikası, Rusiya Federasiyası, Slovakiya Respublikası, Fransa, Litva, Suriya, Hindistan, Serbiya və başqa dövlətlərlə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində müvafiq sənəd layihələri, anlaşma

memorandumları imzalanmışdır. Eləcə də BMT-nin Avropa Komissiyası ilə birlikdə işlənmiş sənədlər mövcuddur. Bundan əlavə QEF, UNIDO, UNEP, USAID, NATO, ATƏT, Ümumdünya Səhiyyə təşkilatları, Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı və digər təşkilatlar ilə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq həyata keçirilməkdədir.

Həyata keçirilən dövlət proqramları daima nəzarətdədir və yeni-yeni layihələr işlənib həyata keçirilir. Məsələn, “Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair”, “Azərbaycan Respublikasında Hidrometeorologiyanın inkişafı proqramı”, “Yay-qış otlaqlarının, bicanəklərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmənin qarşısının alınması”nı göstərmək olar. Bu layihələr ardıcılıqla həyata keçirilir.

Ətraf mühitlə əlaqədar çox qiymətli və mühüm olan sənədlərdən biri Azərbaycan respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair “Kompleks tədbirlər planı”dır. Bu plana əsasən regionlarda, Bakı şəhəri və Abşeron yarımadasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər yerinə yetirməkdədir. Bakı Buxtasının, Bibiheybət zonasının, Beynəlxalq Hava Limanı ətrafının, Abşeron göllərinin, neftlə cirkələnmiş torpaqların, lay suları altında qalmış sahələrin istehsal tullantılarının idarə olunmasının və s. yaxşılaşdırılması buna misal ola bilər.

Ətraf mühitin sağlamlaşdırılması və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2010-2014-cü, 2014-2018, 2018-2022-ci illər üçün tədbirlər planı hazırlanıb təsdiq edilmişdir. Plan əsasən respublikanın hər yerində tədbirlər görülür, müvafiq nəticələr əldə edilir. Məsələn, meşə və qeyri-meşə fondu torpaqlarında bərpa işləri aparılır.

Rəqəmlə ifadə olunsaydı on bir min hektar sahədə meşə-bərpa işləri görülmüşdür. Bunun təqribən 30%-ni meşə əkinə və səpini, 70%-ə qədərini təbii bərpa işləri təşkil edir. İstirahət – rekreasiya və kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafı və istifadəsi ilə bağlı müxtəlif fiziki və hüquqi şəxslərlə müqavilə bağlanmışdır. Meşələrin qorunub saxlanması təkrar istehsal fonduna xeyli vəsaitin daxil olmasına şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasında biomüxtəlifliyin qorunması sahəsində mühüm işlər görülür. Belə ki, layihələr çərçivəsində Qobustan, Acınohur, Ağgöl ərazilərinə ceyran fərdləri köçürülmüş və məqsəd onların sahəsini genişləndirməkdir. Tarixən Pirəkəşkül qəsəbəsində ceyranlar yaşamışdır. İndi onları bərpa etmək üçün buraya 21 baş ceyran gətirilmiş və təbiətə buraxılmışdır.

Zooloji Parkın yaradılması ilə bağlı Qobu ərazisində geniş torpaq sahəsi ayrılmışdır. Burada yeni zoopark yaradılmış və eksponatlar zənginləşdirilmişdir. Bundan başqa Samur-Yalama milli parkının, Zakatala-Balakən biosfer qurugunun, Sumqayıtçay və Qobustan alcaq dağlıq ərazilərdə yasaqlığın yaradılması, məhz təbiəti qorumaq üçün aparılan tədbirlərə nümunədir.

Ekoloji problemlərin sırasında yeni layihələrin tətbiqində Xəzər dənizinin də öz yeri vardır. Xəzər dənizi böyük su hövzələrindən biri olub, dünya göl sularının 44%-ni özündə cəmləşdirmişdir. O, 370 min km² sahəni tutur. Dəniz 5 dövlətlə əhatə olunur və ətrafında sıx əhali məskunlaşmışdır.

Məlumdur ki, Xəzər dənizində karbohidrogen ehtiyatlarının mövcudluğu və mənimsənilməsi, onu cirkəndirən başlıca amillərdəndir. Çünki, onların istifadəsi zamanı ekoloji norma və qaydalara lazımınca əməl olunur. Hələ XVIII-XIX əsrlərdə dənizdə balıqçılıqla məşğul olan insanlar neftlə cirkənməni müşahidə etmişlər.

Dənizcilərin göstərdikləri ərazilər neftlə zəngin olan yerlər imiş və sonralar sənaye üsulu ilə hasilata başlanmışdır. “Neft daşları” adlanan bu yerdə estakadalar qurulmuş, ilbəl neft hasilatı artırılmışdır. Ümumiyyətlə dənizdən neft çıxarılması kütləvi xarakter almışdır. Dənizin müxtəlif sahələrində Pirallahı, Gilov, Qum adaları, Bahar, Darvin, Qərbi Abşeron bankası, Sevinc buxtası, Bulla-dəniz, Bulla-Ələt, Günəşli və digər yataqlarda neftcəxarma inkişaf etdirilmişdir. Neft hasilatı iqtisadi cəhətdən ölkəmizə xeyir versə də, ildən-ilə istehsalın artması ilə bağlı dənizə axıdılan tullantı suları Xəzəri cirkəndirmişdir. Çıxarılan neftdən dənizə sızmalar da baş verir.

Beləliklə, Xəzər dənizinin təbii ehtiyatlarının zənginliyi yerli və xarici sahibkarların diqqətini cəlb etmişdir. Son illər neft, qaz hasilatının artırılması, onu

ekoloji problemlərlə üz-üzə qoymuşdur. Xəzər dənizi, həmçinin bioloji sərvətlərlə zəngindir. Cirkənmələr flora və faunasına mənfi təsir göstərir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ dövründə Xəzər dənizi onun ətrafında yerləşən ölkələrin istehsal tullantıları ilə birbaşa cirkənirdi. Bu tullantıların çoxu zərərli tullantılar idi. Çünki ona tökülən cayların ətrafında əsasən kimya sənaye mərkəzləri yerləşirdi. Bu gün də Xəzərin təbii resurs potensialı sərmayədarların diqqət mərkəzindədir.

Respublikada mövcud olan ciddi sosial-iqtisadi çətinliklər, xüsusilə keçid dövründə yığılıb qalmış problemlərin həllinə imkan vermirdi. Çünki, dənizi cirkəndiricilərdən qorumaq və ya təmizləmək üçün qurguların yenilənməsinə lazımınca imkan yox idi. Məsələn, uzun illər batmış gəmilərin, köhnəlmiş hidrotexniki qurguları, estakadaları dənizdən çıxarmaq mümkün olmamışdı. Bu da öz növbəsində ekoloji problemləri artıran amillərdən biri idi.

Xəzər ətrafı dövlətlərdən fərqli olaraq, Azərbaycanda bilavasitə dənizin ekologiyası ilə məşğul olmaq üçün Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərkibində Xəzər Kompleks Ekoloji Monitoring İdarəsi yaradıldı. İdarənin səlahiyyətləri çox genişdir. O, Xəzərin Azərbaycan sektorunda, sahil zolağında, cümərlik ərazilərində, dənizdə yerləşən müəssisə və obyektlərdə üzən gəmilərdə monitorinqlər keçirir və lazımi tədbirlərin görülməsini təklif edir. Xəzərin sahil ərazilərindən dənizə axıdılan antropogen təsirlərin olması da məlumdur. Həmin idarə tərəfindən bu təsirlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri, ekoloji meyarları elmi əsaslarla müəyyən olunur, proqnozu verilir və davamlı monitorinqi aparılır. Burada məqsəd dənizdə və sahil zolağında yerləşən müəssisələrdə yaranan maye, bərk, qaz tullantılarının, əhəlinin birbaşa və dolaylı yolla atdığı tullantıların flora və faunaya etdiyi təsiri təhlil etmək, məlumat toplamaq, təsirlərin minimuma endirilməsinə nail olmaqdır.[15]

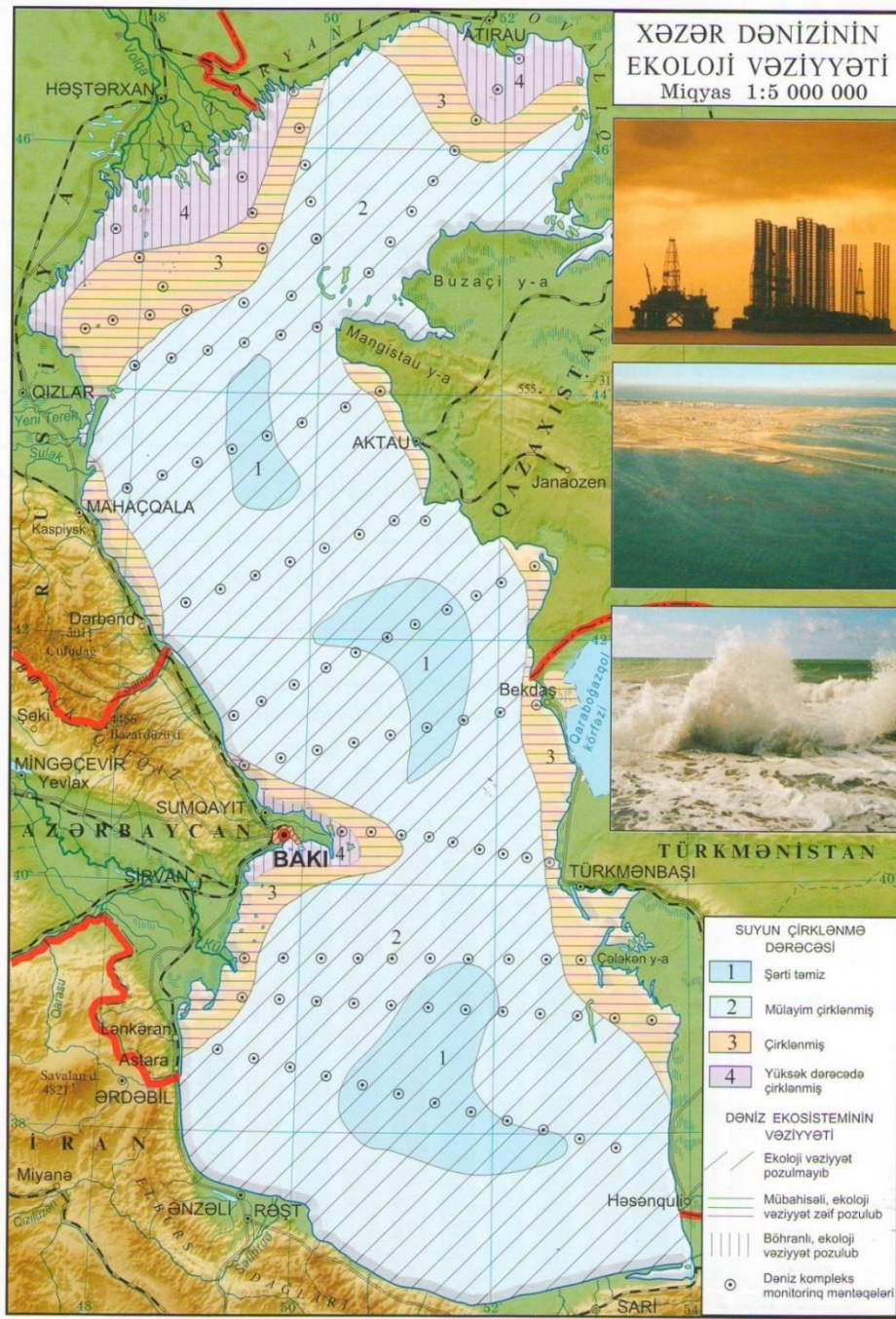
Xəzər dənizinə tökülən caylardan götürülən nümunələrin fiziki-kimyəvi, kimyavi, bioloji, ekotoksikoloji və mikrobioloji tədqiqatlarına da nəzarət edilir. Tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, həmin axarlardan da Xəzər dənizinə tərkibində zərərli maddələr olan tullantılar daxil olur. Sonda həftəlik, aylıq və rüblük

hesabatlar aidiyyatı orqanlara catdırlır ki, lazımı tədbirlər görülsün. Son illər ərzində XKEMİ-nin laboratoriyaları müasir standartlara cavab verən avadanlıqlar və cihazlarla təchiz edilmişdir. Məsələn, ABŞ-dan alınmış DR 2800 spektometri vasitəsilə amonium ionu, nitritlər, nitratlar, fosfatlar, silikatlar, sulfatlar, xloridlər, codluq müəyyən olunur. Yaponiyanın “Horiba” markalı portativ cihazı isə fiziki-kimyavi parametrlərin yerindəcə təhlil olunmasına imkan verir. (duzluluq, həll olmuş oksigen, bulanıqlıq, elektrik keçiriciliyi, temperatur)

Təhlillərin aparılması üçün laboratoriya beynəlxalq təşkilatın maliyyə dəstəyi ilə dəniz dibi cöküntüsü nümunələrindən götürülməsinə xidmət edir. Laboratoriyada “Van-vin” markalı nümunə götürən və “Ceddi” toru ilə plankton orqanizmlərin toplanması üçün tor vardır. Müasir dövrdə laboratoriya daha mükəmməl avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Yeni metodlar tətbiq edilir.

TACİS proqramına uyğun olaraq laboratoriyaya bir çox firmalardan cihazlar alınmışdır. Bunlardan Qazxromatoqraf, Millenium sistem, flioresent spektometri göstərmək olar. Həmin proqramın dəstəyi ilə mikrodalgalı soba və bidistilyator da quraşdırılmışdır.

Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyəti

Qeyd etmək lazımdır ki, son 15 il ərzində keçirilən 20000-nə qədər monitoring nəticəsində laboratoriyada 42 mindən çox nümunə üzərində təhlillər aparılmışdır.

Ekoloji monitoring idarəsinin apardığı təhlillərin müqayisəli cədvəli 10

Göstəricilər	2001	2005	2006	2007	2008	2010	2013	2014	2015
Nümunələrin sayı	230	21135	2337	3018	4658	4237	3091	2882	2914
Təhlillərin sayı	3960	24512	25045	27335	12092	38133	31697	31620	30420
Dəniz eksped.sayı	2	15	17	6	9	4	1	1	2
Nümunələrin sayı (dəniz eksped.)	105	1080	1443	453	525	670	85	158	142
Təhlillərin sayı (dəniz eksped)	1280	6477	7683	2550	2875	3636	949	1516	1683

Cədvəldən göründüyü kimi, illər üzrə götürülən nümunələrin sayı artım dinamikası ilə getmiş və təhlillər də coxalmışdır. Lakin dəniz ekspedisiyalarının sayında azalmalar müşahidə edilir. Məsələn, əgər 2005-ci ildə bu göstərici 15 olmuşdursa, 2013-cü ildə cəmi bir ilə nəticələnmişdir. Və yaxud təhlillər 2005-ci ildə 6477 idisə, 2015-ci ildə 1683 olmuşdur.

Məlumdur ki, dənizə tullantı suları axıdılır. Bundan başqa bərk məişət tullantılarının idarə olunmasının vəziyyəti də daim araşdırılır. Sonda müvafiq qanunvericiliyə əsasən onların zərərsizləşdirilməsi barədə təkliflər verilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamlarına uyğun olaraq Xəzər dənizinin ekoloji tarazlığının bərpasına yönəldilən tədbirlər ilbəil proqram olaraq qarşəya qoyulur və müzakirə obyektinə cevrilir. Tədbirlər planında Xəzərin Azərbaycan sektorunda göröləcək işlər öz əksini tapır və daim diqqət mərkəzindədir.

Xatırladaq ki, “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra dənizdən karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün mütərəqqi texnologiyalardan istifadə olunur. Hal-hazırda dənizin müqavilə sahələrində çıxarılan neft, qaz yataqlarında yeni təmizləyici qurgulardan istifadə olunur. Məsələn, quyuların sintetik qazma məhlulu ilə qazılması zamanı şlamlar müxtəlif üsullarla utilizasiya edilir. (laya vurulma, termodesorbsiya, bioremidasiya və s.) eyni zamanda neftlə bərabər su da hasil olur. Onun təmizlənməsi və ya utilizasiyası Səngəçal Terminalında reallaşır. Bunlardan əlavə bir çox neft, qaz çıxarma platformalarında məişət-fekal tullantı sularının təmizlənməsi üçün ekoloji standartlara cavab verən təmizləyici qurgular istifadəyə verilmişdir. Bakı buxtasının cirkəlməsinə səbəb olan amillərdən biri, baxtı ilə tikilmiş neftayırma zavodları olmuşdur. Odur ki, həmin köhnə zavodların fəaliyyəti dayandırılmış, hazırda isə Heydər Əliyev adına Neft Emalı zavodu fəaliyyət göstərməkdədir. Cirkəlmələrin qarşısının alınması məqsədilə yeni avadanlıqlar və mütərəqqi texnologiyalar tətbiq edilmişdir. Bunu sayəsində tullantı suların miqdarı xeyli azaldılmışdır. 1986-cı ildə neftayırma zavodlarından dənizə təmizləmə qurgularından sonra ildə 26 mln.m³-dən çox tullantı suyu axıdılırdısa, hazırda bu rəqəm 1,5-2 mln.m³-a endirilmişdir.

Yeni neftayırma zavodunda nefttutucular, əlavə cökəldürmə hovuzları, fiziki-kimyəvi təmizləmə qurguları, iki pilləli bioloji təmizləyici qurgular fəaliyyət göstərir. Sonuncu qurguda təmizlənməmiş tullantı suların təkrar təmizlənməsi üçün cökəldürücülərdə normalara uyğun həddə qədər təmizlənmə təmin olunur.

Beş Xəzəryanı dövlət mütəmadi olaraq Xəzərin ekoloji vəziyyəti barədə ekspedisiyaların müşahidələrinə uyğun olaraq məlumatlar əldə edir və müzakirə edirlər. Buraya, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar da cəlb olunur. Göstərilənlər Xəzər dənizinin ekoloji durumu üçün o qədər də yetərli deyildir.

Odur ki, tədqiqatların səmərəliliyini daha da artırmaq məqsədilə növbəti tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Vahid kanalizasiya sistemi olmayan sahil zolağında moduk tipli təmizləyici qurguların yaradılması;

- Bioloji müxtəlifliyin öyrənilməsi məqsədilə əlavə olaraq təkmilləşmiş hidrobiologiya bölməsinin formalaşması;
- Digər ölkələrdən cirkənmələrin qarşısını almaq məqsədilə Yalama və Astarada (Şimal və Cənub) yeni müşahidə məntəqələrinin yaradılması;
- Su nəqliyyatının inkişafını təmin etmək üçün sürətli gəmi və katerlərin alınması;
- Monitorinqlərin təşkili üçün yeni yanılma körpülərinin inşası[1]

Əlbəttə, verilmiş təkliflər Xəzərin ekoloji problemlərinin həllini tam əhatə edə bilməz. Karbohidrogen ehtiyatlarının zənginliyi ilə bağlı Xəzəryanı dövlətlərin hər biri bu işin məsuliyyətini anlamalıdırlar. Çünki, Xəzərin cirkənməsi bioloji aləmin məhvinə şərait yaradır. Burada olan nəre balıqlarına dünyanın hec bir yerində rast gəlinmir. Xəzərin sağlam ekologiyaya malik olması onun əhatəsində yaşayan əhalinin mənəvi borcudur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Xəzər dənizinin cirkənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında” sərəncamlarına uyğun olaraq Bilgəh, Mərdəkan, Buzovna, Nardaran, Novxanı və Sumqayıtda sahilboyunda modul tipli sutəmizləyici qurgular quraşdırılmışdır. Bu fəaliyyət daim əzarətdə saxlanılır və standartlara uyğun aparılır. Eyni zamanda mühafizə mərkəzi yaradılmışdır. Tullantı sularının toplanması üçün drenaj sistemlər və anbarlar yaradılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahil zolağında istirahət mərkəzləri, iaşə obyektləri tullantı sularını düzgün idarə etmirlər. Bu da müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Məsələn, akt tərtib olunur, göstərişlər verilir, hüauai və fiziki şəxslə5r cərimə edilirlər.

Abşeron rayonu Qobu ərazisində zooloji parkın yaradılması üçün 55 hektar torpaq ayrılmış, layihə işləri üçün tender elan edilmiş və qalib şirkət tapılmışdır.

Almaniya Federal Hökumətinin köməyi ilə “Qafqaz təşəbbüsü” proqramı layihəsində Samur-Yalama Milli parkı yaradılmışdır. Xarici ekspertlərlə birlikdə ilk biosfer rezervatının yaradılması üçün işlər nəzərdə tutulmuş və onun Zakatala-Balakən biosfer qorugunda yaradılması planlaşdırılmışdır. Bundan başqa Sumqayıtcay və Qobustan ərazilərində təbiət yasaqlığının yaradılması planı

işlənilmiş və razılaşmalar olmuşdur. Ümumiyyətlə, respublikada bioloji müxtəlifliyin qorunması sahəsində işlər davam etdirilərək, qanunla tənzimlənir.

Respublikada cirkəlməyə məruz qalan sahələrdən biri Xəzər dənizidir. Xəzər dənizinin mühafizəsi onu əhatə edən ölkələrin fəaliyyətindən çox asılıdır. Ölkəmizdə bu sahə üzrə də xeyli işlər görülmüşdür. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər dənizinin mühafizə sahəsində Respublika Prezidentinin sərəncamı vardır. Ona əsasən sahil yanı ərazilər, Bilgəh, Buzovna, Mərdəkan, Pırşagı, Nardaran, Novxanı və Sumqayıt sahillərində moduk tipli sutəmizləyici qurgular quraşdırılmışdır. Onların vasitəsilə sahilboyu cirkəlmələr nəzarətdə saxlanılır. Qurguların istismarı ilə bağlı ekoloji nəzarət və mühafizə mərkəzi yaradılmışdır. Qurguların yoxlanması və standartlara cavab verməsi mərkəz tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzin işinin özü mürəkkəb prosesləri birləşdirir. Məsələn, tullantı sularının toplanması, drenaj sistemlərinin yaradılması, yeni boru əməllərinin cəkilməsi, suların qurgulara ötürülməsi üçün anbarların tikilməsi və s. Sahil zolağındakı istirahət və yaşayış yerlərinin də tullantı suları daim nəzarətdədir. əks təqdirdə çatışmamazlıqlar barədə fiziki və hüquqi şəxslərə cərimələr və ya məcburi göstərişlər verilir.

Ətraf mühitin qorunmasında monitoring sisteminin rolu böyükdür. Bu işin hərtərəfli təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, ölkənin səkkiz böyük şəhərində, Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəcevir, Şirvan, Naxçıvan, Lənkəran və Şəkidə atmosfer havasının monitoringi üzrə 26 müşahidə məntəqəsi fəaliyyət göstərir. Maraqlıdır ki, ümumən ətraf mühitin komponentləri üzrə 80 minə yaxın nümunə üzərində 82 min müayinə aparılmışdır.

Ölkədə geoloji kəşfiyyat işləri üzrə mühafizə tədbirləri həyata keçirir. Geoloji kəşfiyyat əsasən Böyük Qafqazın Cənub Yamacı, Kicik Qafqaz, Naxçıvan və Qərbi Xəzər yarı ərazilərdə aparılır. Bu, təqribən 66 obyektə əhatə edir. Bu təqribən 66 obyektə əhatə edir. Bunlardan 25 obyektə aparılmış işlər başa çatmış, götürülmüş nümunələr üzərində araşdırmalar aparılmışdır. Nəticə olaraq müəyyən edilmişdir ki, 25 yataq üzrə 75,3 ton qızıl, 540 min ton mis, 62,0 mln.m³ gil, 62,2 0 mln.m³ qum-cıncıl ehtiyatı vardır. Həmcinin, Şəmkir rayonunda da əlvan metal

filizlərinin perspektiv əhəmiyyətli ehtiyatları müəyyən edilmişdir. Kicik Qafqazda qızıl, Xızı rayonunda radioaktiv metalın ehtiyatları məlum olmuşdur. Məsələ ondadır ki, yataqlardan hasilat zamanı ətraf mühitin qorunması, torpaqların degradasiyası daima nəzarət altında olmalıdır. Bununla bağlı respublikada təhlükəli tullantıların idarə olunması sahəsində də müntəzəm tədbirlər görülür. Məsələn, kəpənə poliqonda hücrələrin dolması ilə bağlı 250 min m³-lik yeni təhlükəli tullantılar poliqonu tikilmişdir. Poliqon hücrələrinin tikilməsində əsas məqsəd təhlükəli tullantıların yayılmasının qarşısını almaq, onların istifadəsini düzgün yönəltməkdir.

Cədvəl 11

Təhlükəli istehsalat tullantılarının yaranması və zərərsizləşdirilməsi (min ton)[17]

	2010	2011	2012	2013
Yaranmış təhlükəli tullantıların miqdarı	140,0	185,4	297,0	202,7
Istifadə edilmiş təhlükəli tullantıların miqdarı	5,5	3,6	6,3	0,6
Zərərsizləşdirilmiş təhlükəli tullantıların miqdarı	58,4	37,1	113,9	86,4

Cədvəl 12

Şəhərlər üzrə təhlükəli istehsalat tullantılarının yaranması (min ton)[17]

	2010	2011	2012	2013
Azərbaycan Respublikası	140,0	185,4	297,0	202,7
O cümlədən:				
Bakı	139,2	183,5	294,7	133,8
Mingəcevir	0,0	0,0	0,0	0,0
Sumqayıt	0,7	1,2	1,0	0,7
Şirvan	0,1	0,06	1,2	3,9

Ətraf mühit və təbii sərvətlər üzrə mühüm fəaliyyət sahələrindən biri Ekologiya və TS Nazirliyi sistemində informasiya sisteminin formalaşdırılmasıdır. Burada məqsəd məlumatların bərpası, idarə edilməsi, qorunması, məlumatlar fondunun yaradılması əsas yer tutur. Bu mənada həmin sistemdə informasiya-arxiv fondu yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəllər bir-birini təkrarlayan müxtəlif dövlət qurumları fəaliyyət göstərirdi. Bunları nəzərə alaraq, məhz 2001-ci ildə Prezident fərmanı ilə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradıldı. Əvvəllər fəaliyyətdə olan qurumların materialları özlərində saxlanılırdı. Nazirlik formalaşdıqdan sonra Dövlət İnformasiya – arxiv fondu yaradıldı və komitələrin materialları orada cəmləşdirildi. Arxivin tərkibində struktur şöbələri yaradıldı.

Informasiya-arxiv fondunda təbiətdən istifadə və mühafizənin vəziyyəti, mineral sərvətlərin hazırkı və gələcək səviyyəsi öz əksini tapır. Eyni zamanda bioresurslar, biomüxtəliflik, hidrometeorologiya, monitorinqlər, Xəzər dənizi üzrə informasiyalar sistemdə yerləşdirilir. Bütün materiallar müvafiq qaydalara əsasən qorunur. Arxivdə qiymətli materillər də yer almışdır. Məsələn, XIX əsrə aid Alman alimi German Abixin hesabatları, Azərbaycan və Dağıstanda 30-cu illərdən başlayaraq aparılan hidrometeoroloji müşahidələr nəticələri qorunub saxlanılır.

Maraqlıdır ki, 2001-2014-cü illərərində arxivə Ətraf Mühit və Təbii Sərvətlər üzrə geoloji öyrənilmə sahəsində 540-a qədər hesabat daxil olmuşdur. Fonda daxil olan məlumatlar, hesabatlar əsasında müxtəlif toplular, xəritələr tərtib olunur. Buna misal olaraq atmosfer və su hövzələrinin cirkənmə xəritələrini göstərmək olar.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müvafiq institutları tərəfindən “Azərbaycanın Ekoloji Xəritələr Toplusu” işlənmişdir. Eləcə də GIS şəklində meşə fondunun müxtəlif miqyaslı xəritələri hazırlanmışdır. İnformasiya-arxiv fonduna ölkədə ətraf mühitin vəziyyəti ilə əlaqədar materiallar həftəlik, aylıq, illik bülletenlər şəklində daxil olur.

Ətraf mühit üzrə Milli Monitorinq Departamentindən daxil olan materiallar əsasında dəqiq fikir söyləmək olar. Məsələn, Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Sumqayıt, Mingəcevir, Şəki, Şirvan şəhərlərinin havasının cirkənməsi dörd göstərici-toz,

kükürd qazı, dəm qazı, azot⁴ – oksidin miqdarı haqqında diaqramlar hazırlanmışdır. Cirkəndirici maddələrin qatılığının müəyyən edilməsi və dəyərləndirilməsi belə müəyyən edilir:

- a) Zəif cirkənmə;
- b) Orta cirkənmə;
- c) Yüksək cirkənmə səviyyəsi kimi səciyyələnir

Ölkəmiz ərazisində radiasiya fonu da daim öyrənilir və fon daxilində hesab olunur. Radiasiya fonu – kosmik şüalanmanın ətraf mühit komponentlərinin radioaktiv izotoplarının orqanizmlər üçün zərər verməyən ionlaşmış radiasiyanın təbii dərəcəsidir. Yenidən asılı olaraq radiasiya fonu müxtəlif olur və dəyişə bilər. Qeyd edək ki, respublika ərazisində mövsümdən asılı olaraq radiasiya fonu dəyişmişdir. Bu dəyişkənlik Bakı-Abşeron zonasında daha çox nəzərə cəpır. Məsələn, qışda 8-13 mkr/saat, yazda 7-12, yayda 5-12, payızda isə 7-13 mkr/saat arasında tərəddüd edir.

Respublikanın iqtisadi-cografi rayonları üzrə il boyu təbii mühitin radiasiya şəraiti təbii fon hüdudlarında qeyd olunur və orta göstərici hazırlanır. Bunların hamısı şəklində hazırlanır və saxlanılır. Həmcinin digər komponentlər üzrə də həmin proseslər yerinə yetirilir. Məsələn, yerüstü su obyektləri haqqında hidrokimyavi bülleten, Kür-Araz caylarının cirkənmə səviyyəsi barədə bülletenlər toplanır, sistemləşdirilir, bu isə mühafizənin təşkilinə kömək edir. Xatırladaq ki, işğal olunmuş ərazilərdən keçən su mənbələrimiz Ermənistan tərəfindən həddən çox cirkənməyə məruz qalır. Böyük cayların qolları olan Oxçucay və Ağstafacay təcavüzkar dövlət tərəfindən ən ağır formada cirkənir və bun un nəticəsində də həmin caylarda canlıların yaşaması təhlükə qarşısında qalmışdır. Təmas bölgələrində yerləşən Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər və Xocavənd rayonları ərazisində belə hadisələr daha qabarıq təzahür edir. Bundan başqa ərazilər qəsdən yandırılır, canlı təbiətə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vurulur. Təqribi hesablamalara görə işğal olunmuş ərazilərdə törədilmiş yangınlar nəticəsində 96 min hektar otlaq, bicanək, yaşıllıqlar, meşə sahələri məhv olmuşdur. Bu isə ətraf mühitə 176 mln. manat vurulmuş ziyan deməkdir.

Ümumiyyətlə, respublikanın ekoloji problemləri və ətraf mühitin mühafizəsi tədbirləri beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən daim qiymətləndirilir. Beynəlxalq Ekoloji fəaliyyətin nəticələri 10 sahə üzrə 22 indikator əsasında qiymətləndirilir.

Indikator göstəriciləri ətraf mühitin qorunması sahəsində bütün göstəriciləri əhatə edir. Ekoloji qiymətləndirmə geniş cərcivədə aparılır, eləcə də qapalı məkanlarda da bir çox məsələlərin qiymətləndirilməsinə xidmət edir.

Son zamanlar ətraf mühit üzrə aparılan islahatlar və fəaliyyətlər, onların qiymətləndirilməsi göstərir ki, həyata keçirilən tədbirlər səmərəli olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda mövcud olan problemlərin çoxu SSRİ vaxtından miras qalmış problemlərdir. Məsələn, neftlə cirkələnmiş və deqradasiyaya uğramış torpaqlar, tullantılar, cirkab sular, atmosfer havasının cirkəlməsi və bu kimi problemlərin qiymətləndirilməsində bunlar nəzərə alınır. Xatırladaq ki, 150 il müddətində Abşeron yarımadasında 12 min hektardan çox torpaq neftlə cirkəlməyə məruz qalmışdır. Son müstəqillik dövründə yüz hektarlarla sahə təmizlənmişdir. Lakin bu proses böyük vəsaitlər qoyulması və yaman hesabına başa gəlir. ABŞ-ın Yel və Kolumbiya Universitetləri tərəfindən hazırlanmış ekoloji indeksdə ölkəmiz əldə etdiyi nəticələrə görə 2-ci yeri tutmuş və bu bir daha şəkildə ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılması yolunda aparılan işlərin sübutudur.

Ekoloji vəziyyətin indeksində öz əksini tapan sahələrə aşağıdakıları misal göstərmək olar.

Cirkəlmələrlə bağlı xəstəliklərin azalması. Burada uşaq ölümlərinin səbəbi və aradan qaldırılması tədbirləri əsas yer tutur. İnsan sağlamlığı ilə problemlərin həllinə görə Azərbaycan maksimum nəticə göstərərək birinci yeri tutmuşdur. Təhlükəli tullantıların idarə olunması, onların poliqonlarda zərərsizləşdirilməsi, içməli su ilə təminat, neftlə cirkələnmiş ərazilərin təmizlənməsi və s. bu göstəricini təmin edən işlərdir.

Meşələrin qorunması və yeni massivlərin salınması. Bu sahədə də ölkəmiz 132 dövlət arasında 1-ci yeri tutmuşdur. Azərbaycan meşələri yüksək qiymətləndirilmişdir. Yeni salınmış meşə sahələri ümumi göstəricini 11,4 faizdən,

11,8 faizə qədər artırmışdır. Bununla yanaşı meşələrin mühafizəsi işləri gücləndirilmiş, qanunsuz ağacəsmə hallarının qarşısı alınmışdır.

İqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizə. Məlumdur ki, Azərbaycan BMT-nin iqlim dəyişmələri üzrə cərcivə konvensiyasının tərəfdaşı deyildir. Buna baxmayaraq istilik effekti əmələ gətirən qazların azaldılması yolunda konkret tədbirlər görülmüşdür. Nəticə olaraq həmin tullantıların miqdarı 1990-cı ildəki 70 milyon tondan 46 milyon tona enmişdir. ümumiyyətlə, Kiotom prosesi başladıqdan sonra bu növ tullantıların 500 mln. ton azalmasına nail olunmuşdur.

Suyun insan sağlamlığına təsiri. Bu sahə üzrə son 10 ildə ekoloji inşafın göstəricisi 56-dır. Qiymətləndirmədə əhalinin içməli su ilə təminatı, kanalizasiya sisteminin vəziyyəti və bu sahədə görülmən işlər nəzərdən keçirilir. Son zamanlar ölkədə mərkəzləşmiş kanalizasiya sistemləri qurulmuş, su təmizləyici qurgular təkmilləşdirilmiş, modul tipli təmizləyici qurgular işə salınmışdır. Ölkə əhalisinin təmiz içməli su ilə təminatında mühüm irəliləyişlər olmuşdur. Yeni su xətləri, anbarları inşa edilmişdir.

Atmosfer havasının ekosistemə təsiri. Burada nəzər diqqəti cəlb edən istilik elektrik stansiyalarından ətraf mühitə atılan tullantılardır. Azərbaycanın bu sahədə əldə etdiyi uğurlar, bilavasitə İES-da mazut yanacağının qazla əvəz olunması hesabınadır. Son on ildə ölkəmiz bu göstəriciyə görə 24-cü yeri tutmuşdur. Şərti yanacağın miqdarı nəzərə cərpacaq səviyyədə aşağı düşmüşdür. Burada atmosfer havasının vəziyyətinin insan sağlamlığına təsiri də nəzərə alınır. Qeyd olunmalıdır ki, nəqliyyat vasitələtinin sayının artması və tikinti sektorunun inkişafı ilə əlaqədar atılan tullantıların miqdarı artmışdır.

Su ehtiyatlarının ekosistemə təsiri. Bu indeks üzrə ölkəmiz mənfi qiymətləndirilir. İlk növbədə bu ölkənin su ehtiyatlarının məhdudluğu, əsas hissəsinin kənarda yaranması, çayların nizamlanması, əsas hissəsinin kənarda yaranması, çayların nizamlanması və su itkisi ilə bağlıdır.

Balıqçılığa dair göstəricilər üzrə. Məlumdur ki, Azərbaycan Xəzər hövzəsində yerləşən dövlətdir. Bu sahənin qiymətləndirilməsi 200 illik iqtisadi zona konseptinə uyğun müəyyən olunur. Xəzər dənizinə dair danışıqlar son vaxtlar

başla catdığından, hələlik dəqiq məlumat verilmir. Lakin məlumdur ki, Xəzərin Azərbaycan sektorunda dənizin neft, neft məhsulları ilə cirkənməsi balıq sərvətinin inkişafına mənfi təsir göstərir. Bunu üçün isə dövlət müəyyən tədbirlər görür. Cirkab suların təmizlənərək dənizə axıdılması, balıq artırma vətəkələrinin fəaliyyəti buna misal ola bilər. MDB məkanında ekoloji göstəricilərə görə Azərbaycan bir çox ölkələrdən öndədir. Xəzərin Azərbaycana aid sularında, caylarda və daxili su hövzələrində vətəkə əhəmiyyətli balıq ehtiyatların bərpası, artırılması, genefondunun və biomüxtəlifliyinin qorunması, istifadənin tənzimlənməsi Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin müvafiq qurumları tərəfindən həyata keçirilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Ətraf mühitin qorunması və ekoloji problemlərin həllində dövlətin ekoloji siyasətini əks etdirən sənədlərin rəhbər tutulması.
2. Sənaye şəhərlərin icməli su təminatında təkmilləşdirilmiş təmizləyici qurgulardan istifadəni genişləndirmək.
3. Regionlarda su və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması ilə bağlı dayanıqlı və dözümlü vasitələrdən istifadə edilməsi.
4. Yol kənarlarında yeni yaşıllıq zolaqlarının salınmasının davam etdirilməsi.
5. Şoranlaşmış torpaqların yuyulmasında yeni metodlardan istifadə olunaraq, əkin sahələrinin genişləndirilməsi.
6. Sürüşmə zonalarında kökü dərinə gedən ağacların əkilməsini təmin etmək.
7. Kanalizasiya sistemləri dəyişdirilərkən yol kənarında suların axması üçün kiçik kanalların quraşdırılması.
8. Bütün sahələri əhatə edən dövlət nəzarət sisteminin yaradılması və mövcud olanların təkmilləşdirilməsi.
9. Sənaye müəssisələrindən ətraf mühitə atılan və atıla biləcək zərərli tullantıların qarşısının alınması, zərərli fiziki təsirlərin aradan qaldırılması.
10. İşgal olunmuş ərazilərin ekoloji durumu barədə beynəlxalq təşkilatların vasitəsilə dolğun materialların cəp olunaraq yayılmasını təmin etmək.
11. Təbii ekosistemlərin deqradasiyası haqqında cəmiyyəti məlumatlandırmaq.
12. Ekoloji problemlərin həllində könüllülərin iştirakının təmin olunması.
13. Dövlətin ekoloji siyasət daxilində qəbul etdiyi yeni layihələrin yerinə yetirilməsində düzgün və qərarlı fəaliyyəti təmin etmək.
14. Ekoloji təhlükəsizliyin hərtərəfli təminatı baxımından davamlı inkişaf prinsipləri üzrə mühafizənin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.

15.İndiki və gələcək nəsillərin həyat fəaliyyətini təmin edən və stimullaşdıran iqtisadi modellərin, texnologiyaların yaradılması və istifadəsi

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. İlham Əliyevin ekoloji siyasəti. Monoqrafiya. Bakı, 2008
2. Abbasov M.C. – Əsrimizin qlobal ekoloji problemləri. Monoqrafiya, Bakı 2006
3. Əliyeva R.Ə., Mustafayev Q.T. və b. Ekologiyanın əsasları. Bakı 2006
4. Ələkbərov U.K. – Davamlı insan inkişafı. Bakı, 2007
5. Əsgərov Ə.A. – Ətraf mühitin qorinması və təbii sərvətlərdən istifadə. Dərslik, Bakı 1989
6. Əsgərov Ə.A., Hüseynov E.M. – Müasir ekologiya. Gəncə, 2004
7. Azərbaycan Respublikası Ekoloji təhlükəsizlik haqqında qanunu, 1999
8. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitə dair qanunları toplusu. Bakı, 2002
9. Eyup Zəngin – Davamlı inkişaf və vahid ekoloji siyasət. Türkiyə və Azərbaycan. Monoqrafiya. Bakı 2007
10. Аскеров А.Т. Экологическая политика. Баку 2004
11. Алиев Б.Г., Алиев И.Н. – Проблемы эрозии в Азербайджане и пути ее решения. Баку, 2000
12. R.Məmmədov, T.Bəhərci, V.Mehdiyeva – Qlobal problemlər və təbii mühit. Bakı 2007
13. V.Mehdiyeva, F.Novruzova. Y.İbrahimov – Ekologiya. Ruscadan tərcümə dərslik, Bakı 2013
14. Z.İmrani, K.Zeynalova – Azərbaycanda təsərrüfatın ərazi təşkilinin iqtisadi-cografi xüsusiyyətləri. Bakı 2014
15. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı (2009-2013; 2013-2018)
16. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları
17. Azərbaycanda ətraf mühit, müşəcilik, balıqçılıq və ovçuluq təsərrüfatları. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi Bakı 2014

Xülasə

Azərbaycan Respublikasında ekoloji təhlükəsizliyin qorunması sahəsində dinamik inkişafa nail olunmuşdur. Ölkədə stabilliyi və davamlı inkişafı təmin edən bu inkişaf dünya ölkələri arasında respublikanın nüfuzunu artırmış və bərabərhüquqlu subyekt kimi çıxış etməsinə imkan vermişdir.

Ekoloji strategiyanın genişlənməsi, ətraf mühitin qorunması sahəsində təbii resursların mühafizəsi, inkişaf prinsiplərinin tətbiqi, insan resurslarında davamlı təminat ön plana keçmişdir.

Son zamanlar qeyri-neft sektorunun inkişafı ekoloji layihələrin genişlənməsinə təkan vermişdir. Bu baxımdan digər ölkələrlə müqayisədə ekoloji layihələrin həyata keçməsinə böyük önəm verilir.

Azərbaycanın inkişafına və müasirləşməsinə hədəflənmiş səmərəli dövlətçilik siyasəti ölkə başçısı tərəfindən uğurla davam etdirilir. Daha doğrusu prezident ölkənin ekoloji durumuna xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Buna misal olaraq 2010-cu ili "Ekologiya ili" elan etməsini, davamlı inkişaf konsepsiyasında iqtisadi inkişaf ilə ekoloji tarazlığın vəhdət təşkil etməsinin göstərilməsini qeyd etmək olar.

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında bir çox məsələlər önə çıxmışdır. Məsələn, ətraf mühit cirkənməsinin minimuma endirilməsi, mühafizənin təkmilləşdirilməsi, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, alternativ enerji mənbələrindən istifadə, global ekoloji problemlərin milli səviyyədə qiymətləndirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr, mühafizənin həlli yolları və s.

Резюме

В области обеспечения экологической безопасности в Азербайджанской Республике достигнуто динамическое развитие. Это развитие, обеспечивающее, стабильность и устойчивое развитие в стране привело к повышению репутации республики среди стран мира и дало возможность для выступления как равноправного субъекта.

На первый план вышло расширение экологической стратегии, охрана природных ресурсов в области защиты окружающей среды, внедрение

основных принципов развития, устойчивое обеспечение антропогенных ресурсов.

Развитие в последнее время не нефтяного сектора создало условия для расширения экологических проектов. Поэтому по сравнению с другими странами большое внимание уделяется внедрению различных экологических проектов.

Рациональная политика государственности, способствует развитию и обновлению Азербайджана и успешно продолжается президентом страны, особое внимание и забота уделяется экологическому состоянию государства. Особенно можно отметить объявления 2010 года «Годом Экологии» и выделение того факта, что в концепции устойчивого и экономического развития тесно связано с экологическим равновесием.

Многие вопросы занимают важное место в обеспечении экологической безопасности. Например, снижение до минимума загрязнения окружающей среды, усовершенствование мероприятия по защите, рационального использования природных ресурсов, использования альтернативных источников энергии, оценка глобальных проблем в национальном уровне, определение основных направлений и их решения в связи с международными организациями.

Summary

In the field of ensuring environmental safety in the Republic of Azerbaijan has been achieved dynamic development. This development, which ensures stability and sustainable development in the country, has led to an increase in the republic's reputation among the countries of the world and made it possible for it to act as an equal subject.

The expansion of the environmental strategy, the protection of natural resources in the field of environmental protection, the introduction of basic principles of development, and the sustainable provision of anthropogenic resources came to the fore.

The recent development of the non-oil sector has created the conditions for the expansion of environmental projects. Therefore, compared with other countries, great attention is paid to the implementation of various environmental projects.

A rational policy of state-hood, contributes to the development and renewal of Azerbaijan and is successfully continued by the president of the country, special attention and care is paid to the ecological state of the state. Especially noteworthy is the announcement of 2010 as the "Year of Ecology" and highlighting the fact that the concept of sustainable and economic development is closely related to the ecological balance.

Many issues occupy an important place in ensuring environmental safety. For example, minimization of environmental pollution, improvement of measures for the protection, rational use of natural resources, use of alternative energy

sources, assessment of global problems at the national level, identification of key areas and their solutions in connection with international organizations.